**İnsan Nedir?**

Prof. Dr. Seyyid Irmak

CİNİUS YAYINLARI

Moda Caddesi Borucu Han No: 20 Daire: 504-505
Kadıköy 34710 İstanbul
Tel: (216) 5505078
http://www.ciniusyayinlari.com
iletisim@ciniusyayinlari.com

Prof. Dr. Seyyid Irmak
İNSAN NEDİR?

BİRİNCİ BASKI: Aralık, 2020

ISBN 978-625-7713-58-0

Baskı ve cilt:
Cinius Sosyal Matbaası
Çatalçeşme Sokak No:1/1
Eminönü, İstanbul
Tel: (212) 528 33 14

Sertifika No: 45738

© PROF. DR. SEYYİD IRMAK, 2020

© CİNİUS YAYINLARI, 2020

Tüm hakları saklıdır.
Bu yayının hiçbir bölümü yazarın yazılı ön izni olmaksızın,
herhangi bir şekilde yeniden üretilemez,
basılı ya da dijital yollarla çoğaltılamaz.
Kısa alıntılarda mutlaka kaynak belirtilmelidir.

*Printed in Türkiye*

# İNSAN NEDİR?

PROF. DR. SEYYİD IRMAK

Cinius Yayınları

*"İnsan küçük bir âlem, âlem büyük bir insandır."*

*Hazreti Ali*

# İÇİNDEKİLER

İnsan Nedir? ..... 9
Felsefecilerin İnsan Tanımı ..... 13
Kuran'da İnsan ..... 17
İnsanın Yüklendiği Emaneti Kübra Nedir? ..... 21
İslam Mütefekkirlerine Göre İnsan ..... 26
İlk İnsanın Yaratılışı ..... 32
Hz. Havva'nın Yaratılışı ..... 36
İnsanın Rahman Suretinde Yaratılması ..... 42
İnsanın Vazifesi Nedir? ..... 47
Ruh Nedir? ..... 51
Ruhun Mahiyeti Nedir? ..... 58
Felsefecilerin Ruh Anlayışı ..... 63
Ruhla Beden Arasındaki Tenasüp ..... 67
Ruhun Anatomisi ..... 70
Ölümden Sonra Ruhlar ..... 80
Nefis Nedir? ..... 83
Nefsin Mertebeleri ve Nefis Terbiyesi ..... 87
Hayat Nedir? ..... 94
Hayatın Mahiyeti Nedir? ..... 97
Hayatın Gayesi Nedir? ..... 101
Hayatın Allah'ın Sıfat ve Şuunatına Ayna Olması ..... 104
İnsanın Düşüşü ..... 110

# İnsan Nedir?

Bence dünyanın en zor sorusu budur: İnsan nedir? İnsan herhangi bir şeyi tanımlayabilir. Gökyüzünün, yıldızların, bulutların, ağaçların, çiçeklerin tarifini yapıp mahiyetlerini açıklayabilir. Herhangi bir tabiat olayını, yağmurun yağışını, Güneşin doğuşunu pekâlâ izah edebilir. Ama insanın kendi kendini tanımlaması o kadar kolay olmasa gerek.

Bugüne kadar insanın pek çok tarifi yapılmıştır. İnsan kelimesi, "beşer, insan topluluğu" anlamına gelen Arapça "ins" kökünden türetilmiştir. Lügatlerde bu kelime daha ziyade insan nev'ini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu türün erkek veya dişi her ferdine insan denir. Kelimenin aslının "unutmak" manasındaki nisyandan geldiğini ileri sürenler de olmuştur. Bu nedenle "İnsan nisyandan geldiği için, nisyana müpteladır" sözü klişeleşmiş vecize haline gelmiştir.

İnsan diğer canlılardan farklı olarak kendisine verilen akıl, zekâ, özgür irade ve idrak gibi özel yetenekleriyle kendisi hakkında fikir yürütebilen, bilgi ve kültür üreten, makine ve teknolojiler icat edebilen ve medeniyetler kurabilen yegâne varlıktır.

İnsan, lügatlerde belirtildiği gibi kuru bir tanımdan ibaret, basit bir canlı değildir. Onun çok külli bir manası ve derin bir mahiyeti vardır. Bu zaviyeden bakıldığında dünyada her insan özeldir ve özel yaratılmıştır. Her in-

sanın ayrı bir kimliği, kendine özgü bir benliği, farklı bir hüviyeti ve kendine has bir şahsiyeti vardır. İnsan, izahı idrakleri zorlayan, gizem dolu bir mahiyete sahiptir. Öyle ki hiçbir insanın siması diğerine benzemez. Hatta insanların parmak izleri bile birbirinden farklıdır. Zamanı Adem'den şimdiye kadar yaratılan hiçbir insanın siması ve parmak izleri birbirine benzemez. İşte insan, izahı zor, böyle özel bir varlıktır.

Öyle ki; "*Cenâb-ı Hak insanı bütün esmasına câmi bir ayine ve bütün rahmetinin hazinelerinin müddeharâtını tartacak, tanıyacak cihazata malik bir mucize-i kudret ve bütün esmasının cilvelerinin vaziyetlerinin inceliklerini mizana çekecek âletleri havi bir halife-i arz suretinde halk etmiştir.*"[1]

Yaratıcı serapa bu âlemi ve bu âlemdeki her şeyi insan için yaratmıştır. Bu âlemin yaratılmasında yapılan bütün bu masraflar insan içindir. Kâinatın plan ve projesi insana göre yapılmıştır diyebiliriz. Çünkü dikkatle bakınca görülüyor ki, bu âlemin çarkları insan için dönüyor, diğer bütün canlı ve cansız varlıklar insan için çalışıyor. Yağmur insan için yağıyor, Güneş insan için doğuyor. Bu âlemde her şey insana hizmet ediyor. Bu cihetten bakınca, "insan bu kâinat içinde nazik ve nazenin bir çocuğa benzer". Çünkü ona çok iyi bakılıyor. Diğer mahlûkata göre çok iyi besleniyor. Koyun ot yerken insan süt içiyor. Tavuk yerdeki taneleri toplarken, insan onun yumurtasını yiyor. Ağaç çamurla,

(1) Bediüzzaman, S. N., Mektubat, sh. 510.

toprakla beslenirken, insan en nazenin meyveleri yiyor. Dünyadaki en nezih ve en leziz gıdalarla besleniyor.

İnsan olmasaydı şüphesiz bu âlemin yaratılışı eksik kalırdı. Nitekim bir Hadisi Kutsi'de Yüce Yaratıcı bu hakikati şöyle ifade ediyor:

*"Ey Habibim! Eğer seni yaratmayacak olsaydım, bu âlemleri yaratmazdım."*[2]

Yüce Yaratıcının "habibim" diye hitap ettiği Hazreti Peygamber, bir insandır ve zatında bütün insanları temsil etmektedir.

İnsanın kuru bir bedenden ya da mücerret bir ruhtan ibaret basit bir yaratık olmadığı malum. İnsanın iki veçhi vardır: Ruh ve beden… Ruhla beden bir araya geldiği zaman insan olur. Çünkü insanda öyle duygular vardır ki, ayrı ayrı bulunduklarında o duygular ne ruhta bulunur ne de bedende. Şehvet, nefret, haset ve iştiha gibi duygular, ancak ruhla beden bir araya geldiğinde ortaya çıkar. Bu duygular mücerret bir ruhta olmadığı gibi, cansız bir bedende de yoktur.

Bazı düşünürler insanı tanımlarken onu sadece biyolojik bir canlı olarak düşünmüşler ve sadece beden cihetiyle tanımlamışlar. Elbette böyle bir tanım eksik olur ve insanı tarif etmeye yetmez. İnsanı tanımlarken onu ruh ve bedeniyle birlikte bir bütün olarak kabul etmek ve öylece tanımlamak gerekir. Çünkü insan, ruh ve bedenden müteşekkil kompleks ve karmaşık bir varlıktır.

(2) Hadisi Kutsi.

Aslında kelimeler böyle cami ve kompleks, böyle mükemmel bir mahiyete sahip insanı tarif etmeye yetmez. Çünkü o, cisminin küçüklüğü ile beraber kendi çapında bir âlemdir. Kâinatın ince sırları ve yaratılışın şifreleri insanda gizlidir. İnsanı anlamadan kâinatı anlamak mümkün değildir. Zira insan ve kâinat, her biri iç içe ayrı birer âlemdir. Kâinat "âlemi ekber" yani büyük âlem, insan ise, "âlem-i asgar" yani kâinatın özü ve özeti, küçük bir âlemdir. Zira her ikisinde de aynı cari kanunlar cereyan etmektedir.

Hazreti Ali'nin şu sözü aslında insanı çok güzel tarif ediyor:

*"İnsan küçük bir âlem, âlem büyük bir insandır."*[3]

Hatta Yaratıcıyı anlamak da ancak insanı anlamakla mümkün olabilir. Çünkü kâinatın esrarı, Yaratıcının sırları insanın mahiyetinde gizlidir. Yaratıcı, kendisine ait bazı sırları insanın mahiyetinde derç etmiştir.

Aşağıda verilen Hadisi Şerif bu hakikati veciz bir şekilde açıklamaktadır:

*"Nefsini bilen, Rabbini bilir."*[4]

Yani kendi nefsinde tecelli edeni bilen ve anlayan, mahiyetindeki esrarı çözen, onlardan hareketle vahidi kıyasi yaparak Yaratıcısını bilebilir. Aslında insanın yaratılmasının önemli gayelerinden birisi, belki de en önemlisi budur.

(3) Hazreti Ali.
(4) Hadisi Şerif.

# Felsefecilerin İnsan Tanımı

Felsefeciler ilk dönemlerinde insan ile pek ilgilenmemiş, nazarını daha çok kâinat, tabiat, ölüm gibi konulara odaklamıştır. Antik çağın filozofları, klasik olarak insanı "*hayvanı natık*" olarak tanımlamışlar. Yani onlara göre insan konuşan bir hayvandır. Antropolojide ise insan, "*homo sapiens*" olarak tanımlanır.

Hemen hemen bütün felsefeciler insanı tanımlarken onu biyolojik bir varlık olarak düşünmüş, tanımlarını bu çerçeve üzerine oturtmuş ve böylece tanımlamışlar.

Çinli filozof Konfüçyüs, "*İnsan, öğrenen bir hayvandır*" diye tanımlamış.

İlk filozoflardan birisi olan Thales'e göre "*İnsan, araştıran bir hayvandır.*"

Sokrat ise, "*İnsan, sorgulayan bir hayvandır*" diye tanımlamış. Sokrat'a göre "*her şeyin ölçüsü ahlâkî düşüncenin değişmez ve zorunlu unsuru olan insandır*". Ona göre insanın doğası iyidir, her insan, doğuştan iyi bir insanî öze ve mutlu olma iradesine sahip olarak doğar. İnsan denen varlık, olduğu değil, ancak olması gerekendir. Yine ona göre kötü insan, kendini aldatan insandır.

İslam dünyasında Eflatun olarak bilinen, antik çağın klâsik Yunan filozofu Platon'a göre "*İnsan, toplumsal hayvandır*".

Aristo'ya göre insan, "*Düşünen bir hayvandır*". Ona göre ideal insan, erdemli olan insandır. Erdemi olmayan insanın

en büyük düşmanı kendisidir. Aristo başka bir tanımında ise, "*İnsan iki ayaklı tüysüz bir hayvandır*" demiş.

Augustinus'a göre insan bir yanıyla bedensel, bir yanıyla da ruhsal bir varlıktır. Bedensel yanıyla insan nesneler dünyasına aittir. "*Bir gün kendi kendime, "Sen kimsin?" diye sordum. İçimden bir ses, "Ben bir insanım" diye cevap verdi. İnsan olarak bir vücut ve bir ruhtan oluşmuşum; bir tanesi bu dünyaya ait, öteki ise içimdedir*".

Her şeye kuşkuyla bakan septik düşünürler için "*İnsan, şüpheci bir hayvandır*".

Para kazanma amacıyla gezerek felsefe öğreten sofistlere göre "*İnsan, kazanan hayvandır*".

Acılara karşı kayıtsız kalmak ve sabırla dayanmak gerektiğini söyleyen stoiklere göre "*İnsan, her şeye, her türlü acılara ve sıkıntılara alışan hayvandır*".

Herakles "*İnsan, tartışan hayvandır*" diye tarif etmiş.

John Dewey'e göre "*İnsan, çıkarını düşünen bencil bir hayvandır*".

Dünyaca ünlü Alman felsefecisi Wilhelm Friedrich Hegel'e göre "*İnsan, sistematik bir hayvandır*".

Ünlü yazar Albert Camus için "*İnsan, her şeye itiraz eden itirazcı bir hayvandır*".

20. Yüzyılın filozoflarından Karl Popper'e göre "*İnsan, yalanlayan bir hayvandır*".

Bilim felsefesinin kurucularından Thomas Khunn ise, "*İnsan, teori kuran bir hayvandır*" demiş.

Ünlü Fransız filozofu Hypolite Taine insanı, kozasını ören ipek böceklerine ve bal yapan arılara benzetmiş, "*insanı felsefe yapan ve şiirler yazan bir hayvan*" olarak tanımlamıştır.

Batı felsefe tarihinin en önemli ve etkileyici filozoflarından birisi olan Kant, insanı tanımlarken "*İnsan, mücadeleci bir hayvandır*" demiş. Başka bir ifadesinde "*İnsan, eleştiren hayvandır*" diye tanımlamış insanı. Ona göre insan, yeryüzünde eğitime ihtiyaç duyan tek varlıktır. İnsan ancak eğitimle insan olabilir ve eğitimin kendisinden çıkardığı şey her ne ise insan odur.

Ruh biliminde Marksist-sosyalist ve insancıl yaklaşımın en önemli temsilcilerinden olan Erich Fromm'a göre "*İnsan, seven bir hayvandır*".

Akıl yerine sezgiyi ön plana çıkaran, sezginin soyut rasyonalizm ve bilimden daha anlamlı olduğunu ileri süren son çağın en önemli filozoflarından Bergson'a göre "*İnsan, araç yapan bir hayvandır*".

İnsanla alakalı belki de en enteresan şeyi ünlü Alman filozofu Friedrich Nietzsche söyler ve der ki "*İnsan, düpedüz hayvandır*".

Filozoflar arasında en ilginci de Diyojen'in insan benzetmesidir. Aristo'nun "*insan, iki ayaklı tüysüz bir hayvandır*" ifadesini duyduğunda, akşama kadar kelp gibi duvar diplerinde yatan Diyojen'in bu tanımdan canı çok sıkılmış. "*Biz bu kadar mı düştük? Biz bu kadar mı değersiz bir varlığız*" diye çok üzülmüş. Sonunda bir horoz bulup, kanadını, kuyruğunu cascavlak yolmuş. Etrafında toplanan ahalinin şaşkın bakışları arasında tüyü yolunmuş, canı yanmış cavlak horozu boş meydanın orta yerine bırakmış. Canı yanan tüysüz horoz can havliyle kaçarken peşinden bilgiç bilgiç söylenmiş: "*İşte Aristo'nun tarif ettiği insan bu. İki ayaklı tüysüz bir hayvan*" demiş.

Felsefeciler düşünce yapıları gereği, insanı tanımlarken pek çok konuda olduğu gibi, bir tanım üzerinde ittifak edememişlerdir. Her biri kendi sözünü kabul ettirmek ve kendisini haklı çıkarmak için, sanki buna mecburlarmış gibi farklı bir tanımlama yapmıştır.

Aslında buradaki tanımların hepsidir insan ve insanın külli mahiyeti bu tanımların hepsini içinde barındırıyor. Ancak yapılan bu tanımlar, insanın sadece bir veçhesini, bir yönünü tarif ediyor. Onun sadece bir yanını gösterebilir. Felsefeciler sadece biyolojik insanı tanımlamışlar. Onun içindeki gerçek insanı bir türlü görememişler. Çünkü insan öyle büyük bir keyfiyet, önemli bir mahiyet ve nüsha-i camia taşımaktadır ki, buradaki özelliklerin hepsini içinde, mahiyetinde barındırmaktadır. İnsanı tarif etmek, işte bu nedenle zordur.

# Kuran'da İnsan

İnsanla ilgili en geniş, en kapsamlı ve en şümullü tanımı, şüphesiz Kuran yapmıştır. Kuran, dinî söylemin tabiatına uygun olarak insanı ontolojik açıdan tanımlayıp evrendeki yerini belirlemekle kalmamış, onun yaratılışını ve var oluş nedenini de izah etmiştir.

Kuran'da altmış beş yerde "insan", on sekiz yerde "ins", bir yerde de "insî" kelimesi geçmektedir. Ayrıca bir ayette "enâsî", iki yüz otuz yerde "nâs" şeklinde çoğul olarak yer almaktadır. Bu kelimelerin hepsinin anlamı insandır ve insandan bahsetmektedir. Kuran'da insan bütün yönleriyle ele alınmış, insanla ilgili ayetler onun tanımlanması, yaratılışı, mahiyeti ve gayesini bir bütünlük içinde temellendirmiştir.

Kuran'a göre insan Yaratıcının yeryüzünde yaratmış olduğu bütün mahlûkat içinde en güzel ve en mükemmel olan eseridir. Nitekim Kuran'da bu hakikat, şu ayette veciz bir şekilde özetlenmiştir:

*"Biz insanı en güzel surette yarattık."*[5]

İmamı Gazâlî bu ayeti tefsir ederken; "Leyse fil imkâne ebdeu mimma kâne" demiş. Yani "daire-i imkânda (hadsiz ihtimaller içerisinde) bu mükevvenattan, bu suretten daha bedi, daha harika, daha güzel olamaz" ifadesini kullanmıştır.

(5) Tin Suresi, Ayet 4.

Kuran'ın ifadesine göre insan yeryüzünde Allah'ın halifesi, muhatabı ve temsilcisi olarak yaratılmıştır. Yani Allah, insanı yeryüzünde kendisine halife olarak yaratıp, birçok nimetleri onun emrine vermiş ve bu bağlamda dünya ve ahiret hayatını mamur edebilmesi için ona özel yetenekler vermiştir.

Nitekim bir ayette onun bu görevi şöyle ifade edilmektedir:

*"Hani Rabbin meleklere, ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti."*[6]

Bediüzzaman bir eserinde insanın nasıl bir halife-i arz olduğunu söyle özetlemektedir:

"Cenab-ı Hak insanı bütün esmasına cami bir ayine ve bütün rahmetinin hazinelerinin müddeheratını tartacak, tanıyacak cihazata malik bir mucize-i kudret ve bütün esmasının cilvelerinin inceliklerini mizana çekecek aletleri havi bir halife-i arz suretinde halk etmiştir."[7]

İnsanın halife-i arz olarak yaratılması onu diğer mahlukata karşı şerefli ve üstün kılmış, Yüce Yaratıcı insanı kendisine muhatap kabul etmiştir. Bu şerefli muhatabına kendi cinsinden gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplar vasıtasıyla onunla konuşmuş ve kelâm sıfatını onda tecelli ettirmiştir.

Buradaki halifelik esas itibariyle yeryüzünü imar ve inşa etme görevi olup insan bu görevini bihakkın yerine getirebilmesi için gerekli istidat ve kabiliyetlerle, cihaz ve

(6) Bakara Suresi, Ayet 30.
(7) Bediüzzaman, S. N., Mektubat.

aletlerle donatılmıştır. Halifelik görevinin bir manası da yeryüzünde mahlukatın arasında Allah'ın adına adaletle hükmedecek, onun adına adalet dağıtacak demektir.

Bu zor görevi ifa edebilmesi için, insana iyilik ve kötülüğü kavrayıp bunlardan birini seçme yeteneği, yani özgür irade verilmiştir. Etrafındaki olayları gözlemleyebilmesi ve değerlendirmesi için ona akıl, zekâ, mantık, vicdan, göz, kulak gibi zahiri ve batını duygular verilmiştir.

Yine Kuran'ın ifadesine göre insan bu dünyaya bir "emaneti kübra" yüklenerek gönderilmiştir. İnsan, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekinip aciz kaldıkları bir emaneti deruhte etmiş, üzerine alıp yüklenmiştir.

Aşağıdaki ayet bu hakikati açık şekilde ifade etmektedir:

*"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, onu kaldıramayacaklarından korktular ve onu insan yüklendi."*[8]

İnsan yeryüzünde yaratılan canlılar arasında mahlukatın en şereflisidir. Nitekim Allah'ın insanı şerefli kıldığını belirten ifade Kuran'da şöyle geçmektedir:

*"Ant olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."*[9]

(8) Ahzâb Suresi, Ayet 72.
(9) İsra Suresi, Ayet 70.

İnsanın çeşitli güç ve yeteneklerle donatılıp diğer varlıkların onun hizmetine verilmesi onun şerefli kılındığının en bariz göstergesidir. İnsanın hem aklı hem de duygu ve tutkularının olması, melekler ve hayvanların da bulunduğu mahlukat içerisinde ona mümtaz bir yer sağlamıştır.

Bu özelliğiyle insan, bir yandan en güzel surette yaratılmış olmakla övülürken diğer yandan kendisine yüklenen vazifeleri ifa etmediği zaman manevi bir düşüş tehlikesiyle de karşı karşıya bulunduğu ihtar edilmiştir. Bu ifade, yaratılış amacına uygun hareket etmeyip en güzel biçimde yaratılmış olmanın şükrünü eda etmeyenlerin cehenneme gideceğini de ihtar etmektedir.

Bu uyarı aşağıdaki ayette açıkça görülmektedir:

*"Biz insanı en güzel surette yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar hariç; onlar için hazırlanmış ebedi bir mükafat vardır."*[10]

Kuran'a göre insan sıradan bir canlı değil, bu âlemde mutena bir yeri olan müstesna bir varlıktır.

(10) Tin Suresi, Ayet 4-6.

# İnsanın Yüklendiği Emaneti Kübra Nedir?

Kuran'da insanın bu dünyaya bir "emaneti kübra" yüklenerek gönderildiği ifade edilmektedir. Kuran'ın ifadesine göre insan, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekinip aciz kaldıkları bir emaneti üzerine alıp yüklenmiştir.

Aşağıdaki ayet bu hakikati şöyle ifade etmektedir:

*"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, onu kaldıramayacaklarından korktular ve onu insan yüklendi."*[11]

Göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekinip aciz kaldıkları bu emaneti kübra nedir? Bu nasıl bir emanettir ki, dağlar, gökler, yerler yüklenmekten korkup çekinmişler? Belli ki bu emanette ağır bir sorumluluk ve yük var ki, dağlar ve gökler o yükün altına girmekten korkmuşlar.

İnsanın yüklenmiş olduğu "emaneti kübra", onun kalp aynasında Yüce Yaratıcının zatının Ehadiyetiyle, sıfat ve şuunatıyla birlikte tecellisidir. Bu emanetin bir veçhi, "ene" (benlik) tabir ettiğimiz, her bir insanda Yüce Yaratıcının Ehadiyetinin tecellisidir. Yaratıcı aynadaki güneş gibi, her insanın kalp aynasında Ehadiyetiyle tecelli etmiş, bu tecillisini onun adına tescillemiş ve ona emanet olarak vermiştir.

(11) Ahzâb Suresi, Ayet 72.

O tecelli, tabir caiz ise kalp aynasındaki misali güneş, her bir insanın şahsiyeti ve hüviyeti olmuştur. Yani o mahiyet, insanın ruhu, nefsi ve kendisidir. Çünkü herkesin ayrı bir "ben"i vardır. Herkes vicdanen kendi içinde farklı bir ben, bir mahiyet ve şahsiyet hisseder. Yani insana verilen" emaneti kübra", kendinde mündemiç bulunan akıl, kalp, vicdan, irade, göz, kulak gibi bütün zahiri ve batını duygularıyla, bütün sıfat ve hasseleriyle, beraberindeki bütün müştemilatıyla birlikte insanın ruhudur, onun benliğidir.

Bu emanetin amacı, insanın kendisine verilmiş olan nihayetsiz kabiliyet ve istidat ile Yaratıcıyı tanıması ve O'nun sıfat ve esmasına ayine olmasıdır. İnsan ise, bu emaneti Allah'ın ona ihsan ettiği bütün duyuları, istidat ve kabiliyeti sayesinde üslenmiştir.

Bediüzzaman bir eserinde emaneti kübrayı veciz bir şekilde şöyle açıklıyor:

"Alemin miftahı insanın elindedir ve onun nefsine takılmıştır. Kâinatın kapıları zahiren açık görünürken, hakikaten kapalıdır. Cenab-ı Hak, emanet cihetiyle, insana "ene" namında öyle bir miftah (anahtar) vermiş ki, âlemin bütün kapılarını açar. Ve öyle tılsımlı bir "enaniyet" vermiş ki, Hallak-ı Kâinatın künuz-u mahfiyesini onunla keşfeder. Fakat "ene", kendisi de mahiyeti itibariyle gayet muğlak bir muamma ve açılması müşkül bir tılsımdır. Eğer onun (ene) hakiki mahiyeti ve sırrı hilkati bilinse, kendisi açıldığı gibi kâinatın sırrı dahi açılır.

Şöyle ki, Sani-i Hakîm, insanın eline, emanet olarak, rububiyetinin, sıfat ve şuunatının hakikatlerini gösterecek, tanıttıracak işaret ve numuneleri cami bir ene vermiştir. Ta ki, o ene bir vahid-i kıyasi olup, evsaf-ı Rububiyet ve şuu-

natı Uluhiyet bilinsin. Fakat vahid-i kıyasi, bir mevcud-u hakiki olmak lazım değil. Belki, hendesedeki (geometri) farazi hatlar gibi, farz ve tevehhümle bir vahid-i kıyasi teşkil edebilir; ilim ve tahakkukla hakiki vücudu lazım değildir. Ene, künûz-u mahfiye olan esmâ-i İlâhiyenin anahtarı olduğu gibi, kâinatın tılsım-ı muğlâkının dahi anahtarı olarak bir muammâ-yı müşkilküşâdır, bir tılsım-ı hayretfezâdır. O ene, mahiyetinin bilinmesiyle, o garip muammâ, o acip tılsım olan ene açılır ve kâinatın tılsımını ve âlem-i vücubun künûzunu dahi açar."[12]

Bediüzzaman aynı eserinde enenin mahiyetini ve ne için verildiğini de şöyle açıklamaktadır:

"Mutlak ve nihayetsiz bir şeyin hududu ve nihayeti olmadığı için, ona bir şekil verilmez ve üstüne bir suret ve bir taayyün vermek için hükmedilmez, mahiyeti ne olduğu anlaşılmaz.

Meselâ, karanlık olmazsa ışığın ne olduğu bilinmez ve hissedilmez. Ne vakit hakikî veya vehmî bir karanlıkla bir hat çekilse, o vakit ışığın varlığı bilinir. İşte, Cenâb-ı Hakkın, ilim, irade ve kudret gibi sıfatları; Hakîm ve Rahîm gibi esması muhit, hudutsuz, şeriksiz olduğu için, onlara hükmedilmez ve ne oldukları bilinmez ve his olunmaz.

Öyle ise, hakikî nihayet ve hadleri olmadığından, farazî ve vehmî bir haddi çizmek lâzım geliyor. Onu da enaniyet yapar. Kendinde bir rububiyet-i mevhume, bir mâlikiyet, bir kudret, bir ilim tasavvur eder, bir had çizer, onunla muhit sıfatlara bir hadd-i mevhum vaz eder.

(12) Bediüzzaman, S. N., Sözler.

"Buraya kadar benim, ondan sonra O'nundur" diye bir taksimat yapar. Kendindeki ölçücüklerle onların mahiyetini yavaş yavaş anlar.

Mesela, daire-i mülkünde mevhum rububiyetiyle, daire-i münkünatta Halık'ının rububiyetini anlar. Zahir malikiyetiyle, Halık'ının hakiki malikiyetini fehmeder ve "Bu haneye malik olduğum gibi, Halık da şu kâinatın malikidir" der. Ve cüzi ilmiyle O'nun sonsuz ilmini fehmeder. Ve kisbî sanatçığıyla O Sâni-i Zülcelâlin ibdâ-i sanatını anlar. Meselâ, "Ben şu evi nasıl yaptım ve tanzim ettim. Öyle de şu dünya hanesini birisi yapmış ve tanzim etmiş" der. Ve hakeza, bütün sıfat ve şuûnât-ı İlâhiyeyi bir derece bildirecek, gösterecek binler esrarlı ahval ve sıfat ve hissiyat, "ene"de derç edilmiştir. Demek "ene", âyinemisal ve vahid-i kıyasî ve âlet-i inkişaf ve mânâ-yı harfî gibi, mânâsı kendinde olmayan ve başkasının mânâsını gösteren bir ölçüdür."[13]

Demek ki ene, havanın sıcaklığını ölçen "termometre" gibi, hava basıncını ölçen "barometre" gibi bir vazife görmektedir. Bu cihetten "ene"ye de "marifetullahmetre" desek yerinde olur. Çünkü ene, kendisinde derç edilen binler esrarlı ahval, sıfat ve hissiyat ile bütün sıfat ve şuûnât-ı İlâhiyeyi bir derece göstermektedir. Sıfat ve şuunatı İlahiye tam bir ayna vazifesi görmektedir.

İnsanın emanet-i kübra gibi, böyle bir görevle yükümlü olması, bu önemli emaneti yüklenmiş bulunması, onun yeryüzündeki varlığının temel anlamlarından birini ifade eder.

(13) *A.g.e.*

Kuran'da insanın böyle mualla ve müstesna bir makama sahip olduğu anlatılırken, diğer yandan, emanet-i kübranın sorumluluğunu yerine getirmeyen, emanete ihanet eden insanın "esfeli safilin" denilen aşağıların aşağısına düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu ihtar edilmiştir.

İnsan kendisine emanet olarak verilen bu kıymettar cihaz ve duyuları, akıl, göz, kulak gibi cihan baha hasseleri gayelerine uygun olarak yerinde kullanmadığı zaman, emanete ihanet etmiş olmaktadır. Çünkü ona emanet olarak verilen o duyu ve cihazlar çok önemli gaye ve vazifeler için verilmiştir. Her birinin ayrı ayrı mühim gaye ve vazifeleri bulunmaktadır.

İnsan kendisine emanet olarak verilen bu duyu ve cihazları hakiki gayelerine yönlendirip yerinde kullandığı zaman bir insanın çıkabileceği en yüksek mertebeye, "alayi illiyine" yükselir. Onları yerinde ve gayelerine uygun kullanmadığı zaman emanete ihanet cezasıyla cezalandırılıp, bir insanın düşebileceği en derin çukur olan "esfeli safiline" düşer. İstidat itibarıyla meleklerden bile yüksek makamlara çıkabilirken hayvanlardan da aşağıya düşer, cehenneme ehil bir vaziyet alır.

# İslam Mütefekkirlerine Göre İnsan

İslâm mütefekkirleri, insanı felsefeciler gibi sadece biyolojik bir canlı olarak görmemiş, ona Kuran'ın perspektifinden bakıp dinî söylemin tabiatına uygun olarak, onun yaratılışını ve var oluş gayesini de göz önünde bulundurarak tanımlamışlardır.

İslam dünyasında Muallim-i Sani (İkinci Üstat) olarak tanınan Farâbî, insanı mikro kozmik, evreni de makro kozmik bir perspektifle ele alarak, "hakikatte insan akıldan başka bir şey değildir" diye tanımlamıştır. Farâbî, ruh hakkında determinist bir düşünceye sahiptir. Ona göre ruh, insan tabiatının aynasıdır, akıl onun ürünüdür. Ruhun temizlenmesi için maddi duyuların hazzından manevî hazza yükselmesi gerekir. Nefse bu kemâli verecek olan akıldır."[14/15]

Farâbî başka bir tanımında insanı şöyle tarif eder: "insan iki cevherden oluşan bir bileşiktir. Yani insan iki cevherdir, bileşik kavramı iki cevhere yüklenmiştir. Bileşikler (varlıklar), oluş ve bozuluşa tabidirler. Bu demektir ki iki cevher olarak insan, oluş ve bozuluşa tabi bir varlıktır. İnsanın içinde yer aldığı âlem, iki basitten oluşan bileşiktir ki bu

(14) Hilmi Ziya ÜLKEN. İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri, s. 60, Ankara, 1967;
(15) İrfan GÖRKAŞ, Farabi'nin İnsan Tasavvuru, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], 2013, 289-304.

iki basit bileşen madde ve surettir. Bu anlamıyla insan, kendisiyle kaim olduğu iki şeyden mürekkep, âlemdeki oluş-bozuluş yasasına tabi ölümlü canlı bir varlıktır."[16]

İbni Sina, insanı düalist bir yaklaşımla tanımlamış, felsefesinin merkezine psikolojiyi, psikolojisinin merkezine de insanın nefsini yerleştirmiştir. Ona göre "insanın bedeni ile nefsi arasında esaslı bir bağlantı yoktur. Nefis bedenden ayrılmayan bir form (sûret) değil, onun bir arazıdır. Ruh ise bedenden bağımsız, ayrı bir cevherdir. Çünkü beden öldükten sonra da ruh varlığını devam ettirir."[17]

Büyük İslam mütefekkiri Hüccetül İslam İmamı Gazâlî, insanı ruh ve bedenden müteşekkil karmaşık bir varlık olarak tanımlar. Ona göre "Allah insanı iki muhtelif şeyden yaratmıştır. Birincisi cisimdir ki bu zulmânî, kesif, sonradan meydana gelen ve bozulmayla yüz yüze olan, organik ve kimyasal bileşiklerden oluşan ve de varlığının devamını haricî faktörler olmaksızın sağlayamayan mürekkeb bir cisimdir. Diğeri ise, düşünen, idrak eden, fail, hareket ettiren, müessir, cisim ve organları tamamlayan basit bir cevher olan ruhtur."[18]

İnsanı mikro kozmik bir düşünce çerçevesinde ele alan Gazâlî, insanın emir âlemi ile halk âlemine (nesneler dünyası) ait yönlerini belirler. İnsan faaliyetlerinin merkezi konusunda kalbe daha fazla ağırlık veren Gazâlî, nefis terbiyesi ve ruh temizliği ile insanın kalbi tecellilere erişeceğini ve hakikatin bilgisine ulaşabileceğini söyler. Dolayısıyla

(16) Fehrullah Terkan, El-Fârâbî'ye atfedilen Yeni-Eflatuncu bir eser: Risâle fil-İlmi'l-İlâhî, DİVÂN İlmî Araştırmalar s. 20 (2006/1), sh. 185-226.
(17) İbni Sina, Kitab el-İşarât ve't-Tembihât.
(18) İmamı Gazâlî, Ledün Risalesi.

Gazâlî'nin düşüncesinde insan, hakikatin bilgisine namzet olarak bu fonksiyonu gerçekleştirebilecek yegâne varlıktır.

"İslâm literatüründe İbn'ül-Arabî diye tanınan büyük mütefekkir ve mutasavvıf Muhyiddin Arabî'nin insan anlayışı, İslâm düşüncesi ve kültürü açısından oldukça önemlidir. O, insanı "mikro kozmos" olarak görmüş ve varlıklar arasındaki en mükemmel varlık olarak tanımlamıştır. Ona göre "insan, âlemin ruhudur". Alemin ruhu olarak nitelediği insanla ilgili o hem felsefi bakış açısını hem de dini-tasavvufi bakış açısını birleştirir. İbni Arabî'nin düşüncesinde insan, kâinatın merkezinde yer alan çok değerli bir varlıktır. Adeta Yüce Yaratıcı insanı büyük kâinatın küçük bir numunesi olarak yaratmıştır. O, insanı anlamadan kâinatı anlamanın mümkün olamayacağını ileri sürer."[19]

İbn'ül-Arabî'ye göre "insan ruh, nefis ve beden gibi cüzlerden oluşan ama aslında tek bir hakikat olan bir varlıktır. İnsanı görünür kılan her suret, tek olan insanlık özünü görünür kılan farklı yüklemlerdir. Vahdet-i vücut prensibi gereği insanı oluşturan bütün unsurlar vücutta birdir, ama mertebede farklıdırlar."[20]

Ona göre âlem-i sagîr olarak insan, âlemde bulunan bütün sıfatları nefsinde toplar. Bu yönüyle Hak en mükemmel biçimde insanda tecellî eder. Bu tecellî ise, insanlar içinde insan-ı kâmilde vuku bulur.

Büyük İslam düşünürü ve gönül şairi Mevlana'ya göre "insan; ulvilik ve süfliliğin, akıl ve şehvetin buluşma nok-

(19) Nihat Keklik, İbn'ül-Arabî, el-Futûhât el-Mekkiyye, çev: C.II, İstanbul, 1980, s. 436.
(20) Fevzi YİĞİT, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XL, 2016/1, 207-234.

tasıdır. Ona göre insan, bütün problemlerine rağmen yine de varlıkların en değerlisidir. Mevlana'ya göre "insan küçük bir âlem, ama hakikatte en büyük âlemdir."[21-22]

İnsanı toplumsal bir varlık olarak ele alan İbni Haldun'a göre "insan, tabiatının ve mizacının değil; geleneklerin ve alışkanlıklarının çocuğudur". İbni Haldun, insanın sosyal çevresinden büyük ölçüde etkilendiğini kabul eder.

Büyük şair Sadi Şirazî insanı, "bir damla kan, bin bir endişe" diye veciz bir şekilde tanımlamıştır.

Duygulu bir halk ozanı ve Hak aşığı Yunus Emre'deki insan sevgisi, insanda Allah'tan bir cevher, yani O'ndan gelip bedenlenmiş bir cevher bulunduğunu bilmesindendir. Yunus işte bu parçanın bütününe yani Allah'a âşıktır ve insan olan herkese; fakir, zengin, Hıristiyan ve Müslüman ayırımı yapmadan sevgiyle bağlıdır. O yaratılanı Yaratandan ötürü sevmektedir. Yunus'a göre insan, kendini aşıp ebedî varlığı bulmak ve onun aşkı ile yaşamak suretiyle hayatına bir mana verebilen ve mesut olabilen insandır. İnsanın sevmesi kendisini aşmasıdır. İnsanın kendini aşması, Yaratıcının aşkı ile yaşaması vasıtasıyla olur. Ona göre insan-ı kâmil, âlemin ruhu, âlem de onun suretidir. İnsan-ı kâmil, Yaratıcının zât, sıfat ve isimlerinin aynasıdır.

İnsan ile ilgili en geniş, en kapsamlı ve en güzel tanımları Bediüzzaman'da görürüz. Bir eserinde oldukça uzun ve derin manalar yüklü şöyle bir tanımlama yapar:

"İnsan şu kâinat ağacının en son ve en cem'iyetli meyvesi ve hakikat-ı Muhammediye Aleyhissalâtü Vesselâm cihetiyle çekirdek-i aslîsi ve kâinat Kur'anının âyet-i kübrası

(21) Veled İzbudak, Mevlâna'nın Mesnevisi çev. İstanbul 2004, IV, 128.
(22) Ramazan ALTINTAŞ, Diyanet Dergisi.

ve ism-i a'zamı taşıyan âyet-ül kürsîsi ve kâinat sarayının en mükerrem misafiri ve o saraydaki sair sekenelerde tasarrufa mezun en faal memuru ve kâinat şehrinin zemin mahallesinin bahçesinde ve tarlasında, vâridat ve sarfiyatına ve zer' ve ekilmesine nezarete memur ve yüzer fenler ve binler sanatlarla teçhiz edilmiş en gürültülü ve mesuliyetli nâzırı ve kâinat ülkesinin arz memleketinde, Padişah-ı Ezel ve Ebed'in gayet dikkat altında bir müfettişi, bir nevi halife-i arzı ve cüzî ve küllî harekâtı kaydedilen bir mutasarrıfı ve sema ve arz ve cibalin kaldırmasından çekindikleri emanet-i kübrayı omuzuna alan ve önüne iki acib yol açılan (bir yolda zîhayatın en bedbahtı ve diğerinde en bahtiyarı giden), çok geniş bir ubudiyetle mükellef bir abd-i küllî ve kâinat sultanının ism-i a'zamına mazhar ve bütün esmasına en câmi' bir âyinesi ve hitabat-ı Sübhaniyesine ve konuşmalarına en anlayışlı bir muhatab-ı hâssı ve kâinatın zîhayatları içinde en ziyade ihtiyaçlısı ve hadsiz fakrıyla ve acziyle beraber hadsiz maksadları ve arzuları ve nihayetsiz düşmanları ve onu inciten zararlı şeyleri bulunan bir bîçare zîhayatı ve istidadca en zengini ve lezzet-i hayat cihetinde en müteellimi ve lezzetleri dehşetli elemlerle âlûde ve bekaya en ziyade müştak ve muhtaç ve en çok lâyık ve müstehak ve devamı ve saadet-i ebediyeyi hadsiz dualarla isteyen ve yalvaran ve bütün dünya lezzetleri ona verilse, onun bekaya karşı arzusunu tatmin etmeyen ve ona ihsanlar eden zâtı perestiş derecesinde seven ve sevdiren ve sevilen çok hârika bir mu'cize-i kudret-i Samedaniye ve kâinatı içine alan ve ebede gitmek için yaratılan bir acube-i hilkattir."[23]

(23) Bediüzzaman, S. N., Şualar.

Bediüzzamana göre "insan bu dünyada nazik ve nazenin bir çocuğa benzer".

"İnsan gayet manidar bir mektub-u Rabbanî ve muntazam bir kaside-i kaderdir."[24]

"İnsan vazife ve mertebe noktasında, şu haşmetli kâinatın dikkatli bir seyircisi, şu hikmetli mevcudatın belâğatli bir lisan-ı nâtıkı ve şu kitab-ı âlemin anlayışlı bir mütalâacısı ve şu tesbih eden mahlûkatın hayretli bir nâzırı ve şu ibadet eden masnuâtın hürmetli bir ustabaşısı hükmündedir."[25]

(24) Bediüzzaman, S. N., Mektubat.
(25) Bediüzzaman, S. N., Sözler

# İlk İnsanın Yaratılışı

Bir hadiste yeryüzünde canlıların ortaya çıkışıyla ilgili olarak, önce yer kabuğunun oluştuğu, daha sonra bitkilerin, ardından hayvanların ve son merhalede ilk insan olan Hz. Âdem'in yaratıldığı beyan edilmektedir.[26]

Her cemal ve kemal sahibi kendi cemal ve kemalini görmek ve göstermek istemesi sırrınca, Yüce Yaratıcı bu âlemi yaratmış ve içine akıl, şuur ve idrak sahibi insanı koymuştur.

Kâinatın yaratıcısı olan Allah, kendi varlığını bilmesi, kendisine ibadet etmesi ve bir halife olarak yeryüzünü imar etmesi için mahlûkatın en şereflisi olan insanı yaratmayı murat ettiğinde daha önce yarattığı ve sâdece ibadetle vazifelendirdiği meleklere bu ilâhî iradesini açıklaması Kuran'da şöyle anlatılır:

*"Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler seni tespih ve takdis ediyoruz, yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek birini mi halife olarak yaratacaksın? Dediler. Allah da onlara: Ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri de bilirim! Dedi."*[27]

(26) Hadisi Şerif, Müslim, Münâfikîn, 27.
(27) Bakara Suresi, Ayet 30.

Allah'ın bu buyruğu karşısında melekler, hep birlikte:

*"Ya Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz Alim ve Hakîm olan ancak sensin! Diyerek Allah'ı tespih ve tenzih ettiler."*[28]

İnsan nev'inin ilk örneği, insanoğlunun evvel babası kabul edilen Hz. Âdem ile ilgili olarak zikredilen ayetlere göre Allah, ilk insan olan Hz. Âdem'i özel bir şekilde topraktan yaratmıştır. Meleklerine dünyanın muhtelif yerlerinden toplattırdığı toprağı suyla balçık haline getirmiş ve Hz. Âdem'in bedenini bu balçıktan yaratmıştır. Aslı topraktan olan ve gelecekte yeryüzünün halifesi olacak bu bedene Allah "ruhum" dediği mahiyetini bilemediğimiz varlık ilkesinden bir soluk üfleyerek ona ruh vermiştir. Sonra ona isimlerin tamamını, yani Esma-i İlahisini ve eşyanın isimlerini öğreterek bu isimlerin gösterdiği varlık şemasını kavratmıştır.

Kur'an ve sahih hadislerin Hz. Âdem hakkında verdiği bilgilere göre insanoğlunun evvel babası ilk insan Hz. Âdem doğrudan topraktan yaratılmıştır. Konuyla ilgili ayetlerden, bu yaratılışın belli bir gelişme seyri takip ettiği ve süresi bilinmemekle birlikte belli bir zaman süreci içinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Bazı ateistlerin iddia ettiği gibi ilk insan herhangi bir başka canlının evrimleşmesi sonucu dünyaya gelmemiş, ilk olarak topraktan insan olarak yaratılmıştır. İnsanın

(28) Bakara Suresi, Ayet 32.

maymundan evrimleştiğini iddia eden "evrim teorisi" hiçbir bilimsel dayanağı olmayan tamamen ideolojik bir safsatadan ibarettir.

İlk insan olan Hz. Âdem, tamamıyla bağımsız bir canlı türünün, yani insanoğlunun ilk atası olarak yaratılmıştır. Öteki bütün canlıların aksine, yeryüzünde vazifeli ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli zahiri ve batini duygularla donatılıp vazifesini ifa edecek istidat ve kabiliyetlerle teçhiz edilerek, çok özel bir varlık olarak yaratılmıştır.

Kuran'da ilk insan olan Hz. Âdem'in topraktan yaratılışını açıkça ifade eden birkaç tane ayet vardır:

*Allah yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratmış ve insanı yaratmaya da çamurdan başlamıştır."*[29]

*"Allah Âdem'i topraktan yarattı, sonra ona "ol" dedi, o da oluverdi."*[30]

"Şüphesiz Biz *Âdem'i yapışkan bir çamurdan yarattık."*[31]

*"Ant olsun ki biz insanı, kurumuş bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık."*[32/33]

*"Allah insanı, ateşte pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı."*[34]

---

(29) Secde Suresi, Ayet 7.
(30) Al-i İmran Suresi, Ayet 59.
(31) Saffat Suresi, Ayet 11.
(32) Hicr Suresi, Ayet 26.
(33) Rahman Suresi, Ayet 4.
(34) Rahman Suresi, Ayet 14.

*"Sonra o toprak düzeltildi, tamamlandı ve içine ruh üflendi."*[35]

Hz. Âdem'in yaratılışı tamam olunca Yaratıcı ona ruh vermiştir. Nitekim Kuran'da,

*"Ona ruhumdan üfledim"* [36/37] diye beyan edilmektedir.

Allah'ın insanların bedenine ruh üflemesi bir kaba bir şey üflemek ya da bir balona hava üflemek gibi değildir. İnsanın bedenine ruh üflerken kendi cevherinden bir parça koparıp vermiyor. Güneşin şeffaf şeylerde ve cam parçalarında aksettiği gibi, Allah da yarattığı insanların kalp aynasında tecelli ve temessül ediyor. Güneşin cam parçalarında ve su katrelerinde yedi rengi, ısısı ve ışığı ile birlikte yansıdığı gibi, Yaratıcı da insanların kalp aynasında yedi sıfatıyla, şuunatı ve esmasıyla birlikte tecelli ediyor. İşte biz insanın kalp aynasındaki bu tecelli ve temessüle ruh diyoruz. Ruh, tabir caiz ise aynadaki "misali güneş" gibidir.

Allah'ın zatı Güneşin zatına benzemediği gibi, tecellisi de Güneşin tecellisine benzemez. Onun tecellisi de zatı gibi hayat sahibi ve diridir. Zatının sıfat ve şuunatının küçücük numuneleri tecellisinde de bulunur. Ancak tecelli ettiği aynanın kabiliyet ve kapasitesine göre cüzi miktarda bulunur. Çünkü her ayna Güneşi kendi çapına ve kabiliyetine göre gösterebilir. İşte Allah'ın insanların bedenine ruh üflemesi, Güneşin aynada temessül etmesi gibidir.

(35) Secde Suresi, Ayet 9.
(36) Hicr Suresi, Ayet 29.
(37) Sad Suresi, Ayet 72.

# Hz. Havva'nın Yaratılışı

İlk insan Hz. Âdem'in yaratılışı tamam olunca onun bedeninden kendisine eş olarak Hz. Havva yaratılmıştır. Kuran'da Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığı açıkça belirtilmekte, aşağıdaki ayetlerde ise Havva'nın yaratılmasına işaret edilmektedir:

*"O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir."*[38]

*"O Allah ki, sizi tek bir şahıstan yarattı. Ondan eşini yarattı ki, onunla rahat etsin."*[39]

*"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinizden sakının!"*[40]

Kuran'da Hz. Havva'nın nasıl yaratıldığı açıkça izah edilmemiştir. Ancak onun nasıl yaratıldığı aşağıdaki hadis ile vuzuha kavuşmaktadır:

*"Kadınlar hakkında hayır tavsiye ediniz (onlara iyi davranınız); çünkü kadın eğri kaburga kemiğinden yara-*

(38) Zümer Süresi, Ayet 6.
(39) A'raf Süresi, Ayet 189.
(40) Nisa Süresi, Ayet 1.

*tılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, hali üzere bırakırsan öyle eğri kalır."* [41/42]

Hadislerden ve bazı İslam literatüründen anlaşıldığına göre Yüce Yaratıcı Havva'yı, Hz. Âdem'in vücudundan, göğsünün sol tarafında kalbe yakın bir kaburga kemiğinden yaratmıştır. Hz. Havva, muhtemelen Hz. Âdem'in göğüs bölgesindeki bir kaburga kemiğinden veya bir kaburga kemiğinin iliğinden alınan bir kök hücresinden ya da nasıl olduğunu bilemediğimiz ilahi bir klonlama tekniği ile yaratılmıştır. Böyle bir yaratılışın bilimsel olarak mümkün olduğunu artık biliyoruz. Kaldı ki insanı yoktan var eden ya da siyah bir balçık çamurundan yaratan Yaratıcı, bir et parçasından da yaratabilir. Ona hiçbir şey ağır gelmez.

Nitekim bu hakikat Kuran'da şöyle ifade edilir:

*"Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tır. O, bir işin olmasını dilerse, ona ancak "ol" der ve o da oluverir."*[43]

Bazı çevreler bu hadisi, yani kadının eğri bir kaburga kemiğinden yaratıldığını ileri sürerek İslam'ın kadını aşağıladığını iddia etmektedir. İşin ilginç tarafı bu iddiada bulunanlar, genellikle insanın maymundan türediğini iddia eden çevrelerden çıkıyor. Acaba insanın maymundan türediğini iddia etmek mi daha itibar kırıcıdır, yoksa bir insanın göğüs bölgesindeki bir kaburga kemiğinden

(41) Buhari, "Nikah", 80.
(42) İbni Mace, "Taharet", 77.
(43) Bakara Süresi, Ayet 117.

en yüksek teknoloji ile yaratılması mı? Oysa bir insan vücudunun en değerli, en hayati bölgesi göğüs bölgesidir.

Böyle bilimsel dayanağı olmayan, saçma ve ideolojik fikirlere cevap vermek bile gereksizdir.

Neticede Hz. Havva'nın yaratılışı da tamamlandıktan sonra ikisi birlikte Cennete konulmuştur. Onların Cennete konuluşu ve oradan çıkarılışı Kuran'da tafsilatlı şekilde açıklanmaktadır:

*"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin. İstediğiniz her taraftan yiyip içip yararlanın. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa nefsine zulmedenlerden (zalimlerden) olursunuz. Fakat şeytan onlara, gözlerinden gizlenmiş olan edep yerlerini açığa çıkarmak için vesvese verip kafalarını karıştırdı ve onlara: Rabbinizin size bu ağacın meyvesini yasaklamasının tek sebebi, sizin meleklerden olmanızı veya ölümsüz bir hayata kavuşmanızı önlemektir, diye telkinde bulundu. Onlara, ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim, diye de yemin etti."*[44]

*"Derken şeytan onların ayaklarını kaydırarak içinde bulundukları nimet yurdundan çıkardı. Biz de: Haydi, dedik, birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin! Siz orada belirli bir süre ikamet edip yararlanacaksınız. Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler alıp onlarla tövbe etti; Rabbi de onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri kabul eden ve rahmeti sınırsız olandır."*[45]

(44) Araf Süresi, Ayet 19-21.
(45) Bakara Süresi, Ayet 35-37.

Hz. Âdem ile Havva'nın cennete konuluşu, sonra oradan çıkarılarak dünyaya indirilişi tamamen ilahi bir senaryo gereği idi. Hz. Âdem dünya toprağından, Havva ise onun bedeninden yaratılmış, sonra ikisi birlikte cennete yerleştirilmiştir. Yoksa onlar cennette ebedi kalacak şekilde oraya yerleştirilmişler de malum meyveyi yedikleri için cezalandırılarak oradan çıkarılmamışlardır. Çünkü Yüce Yaratıcının onları dünya toprağından yaratmasından, bir müddet sonra oradan onları dünyaya indireceği anlaşılmaktadır. Yoksa ebedi olarak orada kalacak Hz. Âdemle Havva'nın bedenini neden dünya toprağından yaratsın ki. Doğrudan cennet toprağından yaratabilirdi. Belli ki cennetin toprağından da almaları gereken bazı şeyler vardı. Belki de onlar o ağaçtaki meyveyi yemeleri için cennete konuldular.

Nitekim ayetteki; "*şeytan onlara, gözlerinden gizlenmiş olan edep yerlerini açığa çıkarmak için vesvese verip kafalarını karıştırdı*" ibaresi bu fikri akla getirmektedir.

Belki de Hz. Âdem ile Havva o meyveyi yedikten sonra bazı duyuları ve organları inkişaf etti ve cinsel olarak birleşip çoğalabilecek hale geldiler. Kim bilir? O meyvede ne vardı ki, onu yiyince vücutlarında bazı değişikler oldu ve o zamana kadar gözlerinden gizlenmiş olan (görünmeyen) ayıp yerleri (cinsel organları) açığa çıktı? Yani cinsel organları gelişti.

Demek ki onların dünyaya indirilip çoğalmaları için o meyveyi yemeleri gerekiyormuş. Belki de Hz. Âdem ile Havva'nın yeryüzüne indikten sonra doğacak çocuklarının ve kıyamete kadar nesillerinden gelecek bütün insanların genetik kotları ve şifreleri o meyvede gizlidir. Kim bilir?

Her ne olursa olsun, o meyvede bekaya müteveccih bir şeyler vardı.

Bununla birlikte onların dünya toprağı ile yaratıldıktan sonra cennete konulmasının başka hikmetleri de olabilir. Mesela cenneti ve cennetteki nimetleri gösterip tattırarak dünyaya indirdikten sonra içlerinde oraya karşı hep bir arzu ve iştiyak bulundurmak için olabilir. Cennetteki nimetlerin lezzetleri öyle dem ve damarlarına işlemiş olacak ki, Hz. Âdem ve Hz. Havva ve onların neslinden gelen çocukları, dünyada hep vatani aslilerini özlüyor, orayı bir türlü unutamıyorlar.

Bir hikmeti de Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya ilk hatayı işletme ve tövbe ettirme talimi yaptırmak için oraya konulmuş olabilirler.

Nitekim aşağıdaki ayet bunun böyle olabileceğini akla getiriyor:

*Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler alıp onlarla tövbe etti; Rabbi de onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri kabul eden ve rahmeti sınırsız olandır."*[46]

Görüldüğü gibi insanın yaratılması üç aşamada gerçekleşmiştir: Birinci aşamada, ilk insan Hz. Âdem topraktan yaratılmıştır. İkinci aşamada, onun vücudundan Hz. Havva var edilmiştir. Üçüncü aşamada ise, yeryüzüne indirildikten sonra onların birleşmesiyle insanoğlu dediğimiz onların neslinden gelen çocukları yaratılmıştır.

(46) Bakara Süresi, Ayet 37.

Onların neslinden gelen her bir insanın yaratılış serüveni ise Kuran'da şöyle özetlenmektedir:

*"Gerçek şu ki biz insanı, çamurdan alınmış bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getirdik. Ardından nutfeyi alaka (döllenmiş yumurta) yaptık. Sonra o alakayı bir mudğa (bir çiğnemlik et parçası) haline getirdik; sonra bu bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik; daha sonra da bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu bambaşka bir yaratışla insan olarak meydana getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir."*[47/48]

Bugün yer yüzünde yaşayan bütün insanlar, Hz. Âdem ile Havva'nın neslinden gelen torunlarıdır ve onların genetik mirasını taşımaktadır. Zamanı Âdem'den bugüne kadar yeryüzünde 108 milyar insan yaşadığı tahmin edilmektedir.

(47) Mü'minun Süresi, Ayet 12-14.
(48) Hac Süresi, Ayet 5.

# İnsanın Rahman Suretinde Yaratılması

İlk insanın siyah bir balçık çamurundan yaratılması bir mucize olduğu gibi, iki damla suyun birleşmesinden yaratılması da ayrı bir mucizedir. Aslında insana taalluk eden, insan ile alakalı her şey mucizedir.

İnsanın yaratılması ile ilgili bazı müteşabih hadisler bazen yanlış yorumlanmakta ve yanlış anlamalara neden olmaktadır. İnsanın yaratılışı ile ilgili iki müteşabih hadis aşağıda verilmiştir:

*"Muhakkak ki Allah insanı Rahman suretinde yaratmıştır."*[49/50/51]

Taberanî'nin İbni Ömer'den naklettiği başka bir rivayete göre Peygamberimiz (asm) şöyle buyurmuştur:

*"Yüzü kötülemeyin. Çünkü, Âdemoğlunun yüzü Rahman suretinde yaratılmıştır."*[52]

Yukarıda zikredilen her iki hadis de aynı manaya gelmektedir. Bu hadisi şerifleri yanlış tefsir eden bazı çevreler,

(49) Buhari, İstizan: 1.
(50) Müslim, Birr: 115, Cennet: 28.
(51) Müsnet: 244.
(52) Taberani, el-Kebir-Şamile-11/60.

Allah'a suret izafe ederek hataya düşmüşlerdir. Oysa Allah şekil ve suretten münezzehtir. O yarattığı hiçbir şeye benzemez. Nitekim bir ayette bu hakikat şöyle ifade edilmektedir:

*"Allah'ın benzeri, hiçbir şey yoktur; O, her şeyi hakkıyla işitir, hakkıyla görür."*[53]

Allah'ın zatı ve sıfatları sonsuz olduğundan ona herhangi bir şekil izafe edilemez. Çünkü nihayeti ve sınırları olmayan sonsuza şekil verilemez.

Bediüzzaman bir eserinde bu hadisi şerif ile ilgili şu ifadeyi kullanmaktadır:

"Bu hadis-i şerifi, bir kısım ehl-i tarikat, akaid-i îmâniyyeye münasip düşmeyen acib bir tarzda tefsir etmişler. Hatta bir kısım ehl-i aşk, insanın simâ-yı mânevisine bir suret-i rahman nazarıyla bakmışlar."[54]

Allahualem bu hadislerdeki "suretihi" ibaresi, "şeklinde, suretinde" değil de, "gösterir" manasında kullanılmış olması muhtemeldir. "Suretihi" ibaresini "siretihi" manasında anlamak daha uygun düşer. Bu hadisleri, "Allah insanı kendi sıfat ve şuunatını gösterecek surette yarattı" diye tevil etmek daha mantıklı bir tevildir.

Bediüzzaman bir eserinde bu hadisi şerifi şu mealde tevil etmektedir:

"Hem tevhid sırrıyla, şecere-i hilkatin meyveleri olan zîhayatta bir şahsiyet-i İlâhiye, bir ehadiyet-i Rabbâniye ve

(53) Şura Suresi, Ayet 11.
(54) Bediüzzaman, S. N., Lemalar, 14. Lema.

sıfât-ı seb'aca mânevî bir sima-i Rahmânî ve bir temerküz-ü esmâ... bir cilve-i taayyünü ve teşahhusu tezahür eder."[55]

Bediüzzaman başka bir eserinde bu hakikati veciz bir şekilde şöyle izah etmektedir:

"Şu mezkûr hadis-i şerifin çok makasıdından birisi şudur ki: İnsan, ism-i Rahmân'ı tamamıyla gösterir bir suretedir. Evet, sabıkan beyan ettiğimiz gibi, kâinatın simasında bin bir ismin şuâlarından tezahür eden ism-i Rahmân göründüğü gibi ve zemin yüzünün simasında rububiyet-i mutlaka-i İlâhiyenin hadsiz cilveleriyle tezahür eden ism-i Rahmân gösterildiği gibi, insanın suret-i câmiasında, küçük bir mikyasta, zeminin siması ve kâinatın siması gibi yine o ism-i Rahmân'ın cilve-i etemmini gösterir demektir.

Hem işarettir ki, Zât-ı Rahmânü'r-Rahîmin delilleri ve âyineleri olan zîhayat ve insan gibi mazharlar o kadar o Zât-ı Vâcibü'l-Vücuda delâletleri kat'î ve vâzıh ve zâhirdir ki, güneşin timsalini ve aksini tutan parlak bir âyine parlaklığına ve delâletinin vuzuhuna işareten "O âyine güneştir" denildiği gibi, "İnsanda suret-i Rahmân var" vuzuh-u delâletine ve kemâl-i münasebetine işareten denilmiş ve denilir."[56]

İnsanın ruh aynasına ve simasına dikkatle ve ibretle bakıldığında Allah'ın bütün sıfatları ve şuunatı ile isimlerinin onda temerküz edip tecelli ettiği görülebilir. Bu tecellinin insana, Rabbini tanıması için ilâhî bir ölçü olarak verildiğini düşünerek baktığımızda onda rahmaniyet hakikatinin timsalini görüp seyredebiliriz. Çünkü Allah'ın

(55) Bediüzzaman, S. N., Şualar.
(56) Bediüzzaman, S. N., Lemalar.

sıfat ve şuunatını, güzel isimlerini en mükemmel tarzda gösteren insandır.

İnsan, Rahman isminin gösterdiği şefkat, merhamet gibi vasıfları en güzel şekilde yansıtan bir mahiyette yaratılmıştır. Allah'ın rahmeti bütün varlık âlemi içinde, en fazla insanda tecelli etmektedir.

Yüce Yaratıcının ilim, irade, kudret, hayat, sem, basar, kelam gibi sıfatları vardır. Aynı sıfatlar cüzi olarak insanda da bulunmaktadır. İnsanın mahiyetinde cüzi miktarlarda bulunan bu sıfatlar onun mukaddes sıfatlarının ruhumuzdaki tecelli ve yansımasıdır. Bu cihette insan Yüce Yaratıcının zatının sıfat ve şuunatına aynadarlık yapar. Kendindeki cüzi ölçücüklerle Yüce Yaratıcının sonsuz sıfat ve şuunatını gösterir.

Aynada yansıyan misali güneşciklerin, gökteki Güneşi yedi rengi, ısısı ve ışığı ile birlikte gösterdiği gibi, insandaki cüzi ilim, cüzi irade, sınırlı görme ve işitme gibi cüzi sıfatlar, Yüce Yaratıcının sonsuz ilim, sonsuz irade, sonsuz görme ve işitme gibi sıfatlarını göstermektedir. Aynamızın büyüklüğüne, çapına ve kabiliyetine göre onları yansıtmaktadır.

Bu cihetten insan teşahhusat-ı İlahiyeye tam bir mazhariyet göstermektedir. Yani insan mazhar olduğu bu tecelli ile ayna misalinde olduğu gibi Allah'ı göstermektedir.

Aynı şekilde insanda sevmek, memnun olmak, acımak, hiddet etmek gibi duygular, Yüce Yaratıcının sonsuz muhabbet, gazap ve şefkatini gösterir. Yani bu sıfat ve vasıflar, Yüce Yaratıcının sonsuz şuunatının bizdeki tecellileridir. İnsanda hiddet etme, muhabbet gösterme, lezzet alma, hoşlanma hali ve kabiliyeti vardır.

Bu duygu ve vasıflar O'nun sıfat ve şuunatının bizim kalp aynamızda, ruhumuzdaki yansımasıdır. Bu duygular ve vasıflar onun sıfat ve şuunatını gösterir.

İnsandaki cüzi muhabbet, cüzi gazap, cüzi memnuniyet gibi vasıflar Yaratıcının mukaddes şuunatının tecellisidir ve onu gösterir. Çünkü bunların aslı ve hakikati O'na aittir ve bize O'ndan yansımaktadır. İnsanda görülen bu vasıflar, bir yansıma ve tecelliden ibarettir.

İnsanın manevi siması adeta bize Rahman manasını ders veren bir suret ve bir kelime gibidir. Aslında sadece simamız değil, mahiyetimizde derç edilen ve ruhumuzun mameleki sayılan kalbimiz, aklımız, hafızamız, hayalimiz ve bütün his ve duygularımız hep o rahmeti gösterir ve Rahman'ı hatırlatırlar. Sanki rahmet ve Rahimiyet, insan simasında tecessüm etmiş gibidir.

# İnsanın Vazifesi Nedir?

Her şeyin bir yapılış ve yaratılış gayesi vardır. Bir gözlük, göze takılmak için yapılır. Kitap okunmak için yazılır.

Yaratıcı yarattığı her canlıya bir vazife yüklemiştir. Tavuğun vazifesi yumurta yapmaktır. Koyunun vazifesi süt vermektir. Ağacın vazifesi meyve vermektir. Yeryüzünde vazifesi olmayan başıboş hiçbir canlı bulunmamaktadır. Basit bir tavuğu bile başıboş bırakmayan Yüce Yaratıcı, yeryüzünde halifeyi arz olarak, en mükemmel surette yaratığı insanı başıboş bırakır mı?

Her şeyin bir yapılış gayesi olduğu gibi, âlemde en mükemmel surette yaratılan insanın da bir yaratılış gayesi olması gerekir.

Nitekim Yüce Yaratıcı Kuran'da insanın niçin yaratıldığını aşağıdaki ayette açıkça ifade etmektedir:

*"Ben cinleri ve insanları, ancak beni bilmeleri ve bana kulluk etmeleri için yarattım."*[57]

Demek ki insanın bu dünyada yaratılışının gayesi; Yaratıcıyı tanımak, O'na iman etmek ve imanın gereği olarak ibadet etmektir. Diğer bir ifadeyle insanın yaratılışının en önemli sebebi iman, dua ve ubudiyettir.

Bediüzzaman bir eserinde insanın yaratılış gayesini şöyle özetlemektedir:

(57) Zâriyat Suresi, Ayet 56.

"Bu âyet-i uzmanın sırrıyla, insanın bu dünyaya gönderilmesinin hikmeti ve gayesi; Hâlık-ı kâinat'ı tanımak ve ona iman edip ibadet etmektir. Ve o insanın vazife-i fıtratı ve farîza-i zimmeti, marifetullah ve iman-ı billahtır ve iz'an ve yakîn ile vücudunu ve vahdetini tasdik etmektir."[58]

Bir Hadisi Kutside insanın yaratılış gayesi şöyle izah edilmektedir:

*"Ben bir gizli hazineydim, bilinmek istedim. Onun için bu âlemi ve insanı yarattım."*[59]

Demek ki insanın asıl vazifesi Rabbini bilmektir. Yüce Yaratıcı insanın kendisini bilip tanımasını istiyor. Ne ile nasıl bilecek? Neye kıyas yapıp nasıl tanıyacak? Bir insana bir görev verirsiniz, mesela şu tarlanın çevresini ölç dersiniz. Ne ile ölçecek? Eline bir metre vermeniz lazım. Aynı şekilde havanın sıcaklığını ölçme görevi verirseniz, eline bir de termometre vermeniz lazım. Hava basıncını ölçmek için barometre verirsiniz. Çünkü hava sıcaklığı termometre ile, hava basıncı da barometre ile ölçülür.

İşte Yaratıcı kıyas yaparak insanın kendisini bilip tanıması için nefsine cüzi ilim, cüzi irade, cüzi kudret, cüzi görme ve işitme gibi küçücük ölçücükler koymuştur. Ta ki onlar ile kendisini tanıyıp bilsin. Rabbini bilmesi için de önce kendisini bilmesi gerekir. Çünkü Yaratıcının şifreleri insanın içinde, nefsinde gizlidir. Nefsindeki sıfat ve şuunatın tecellilerini okuyup anlaması ve onların nereden

(58) Bediüzzaman, S. N., Şualar, Yedinci Şua.
(59) Hadisi Kutsi, Acluni, Keşfül Hafa, C.II, 132.

geldiğini bilmesi gerekir. Ancak Rabbini böyle bilebilir ve bulabilir.

Bu hikmete binaen Hazreti Peygamber bir hadisi şerifte şöyle buyurmuştur:

*"Nefsini bilen Rabbini bilir."*[60]

İnsanın nefsini bilmesi, kendi mahiyetinin ne olduğunu bilmesidir. İnsan nefsinde tecelli eden sıfat ve şuunatı, Esma-i İlahiyi anlamakla rabbini bilebilir. Yani insan nefsinde tecelli edeni bilirse, onların nereden geldiğini anlarsa, onlarla kıyas yaparak Rabbini bilebilir.

Bir hadis-i şerifte Rabbini nasıl bilebileceği şöyle izah ediliyor:

*"Kendi cehaletini bilen, Rabbinin ilmini; kendisinin fani olduğunu bilen, Rabbinin baki olduğunu; kendisinin aciz ve zayıf olduğunu bilen, Rabbinin kudret ve kuvvetini bilir."*[61]

Allah, bu âlemdeki harika ve sanatlı eserleriyle kendini tanıttırmak ve bildirmek istemektedir. İnsanın yaratılış vazifesi de kendi sanatının mucizeleriyle kendini tanıttırmak ve bildirmek isteyen yaratıcısını tanımak ve ona iman etmektir. Onu, mevcudat aynalarında tecelli eden kutsi isimleri ile tanımaktır.

Yüce Yaratıcı bu dünyada insanın önüne çok geniş ve mükellef bir sofrayı nimet sermiştir. Nihayet bollukta çeşit çeşit maddi ve manevi nimetlerini ikram etmekte-

(60) Hadisi Şerif.
(61) Hadisi Şerif.

dir. Bundan anlaşılıyor ki, şu âlemdeki rahmetinin güzel meyveleriyle insana kendini tanıttırmak ve sevdirmek istemektedir. Buna karşılık insanın vazifesi ise rahmetinin güzel ve nihayetsiz nimetleriyle kendini tanıttırmak ve sevdirmek isteyen Rabbini tanımak, iman edip ibadet ile kendini O'na sevdirmektir.

Bu nimetlere karşılık da böyle ikramlarda bulunan ve onu besleyen şefkatli Rabbine karşı fiiliyle, hâliyle, diliyle, hatta bütün duyguları ve hissiyatıyla şükür ve hamt etmesi insanlığının gereğidir.

Bediüzzaman bir eserinde insanın nasıl bir ibadet yapması gerektiğini şöyle izah ediyor:

"İnsan üç cihetten ibadetle mükelleftir: Kalbiyle teslim ve inkıyada, aklıyla iman ve tevhide, bedeniyle amel ve ibadete mükelleftir."[62]

İşte Yüce Yaratıcı insanı, yukarıda zikrettiğimiz yüce gayeler için yaratmıştır. Yaratılışımızın ve şu anda dünyada bulunmamızın sebebi bu vazifeleri ifa etmektir. İnsan bu gayeye uygun yaşar ve vazifesini hakkıyla yerine getirebilirse gerçek insan olabilir. Yoksa hayvan hükmünde biyolojik bir insan olmak ihtimali var.

(62) Bediüzzaman, S. N., İşaratül İcaz.

# Ruh Nedir?

Geçmiş zamanlarda insanların en çok merak ettiği, peygamberlere en çok sorduğu sorulardan birisi budur. Ruh nedir? İnsanoğlu içinde taşıdığı ruhun ne olduğunu hep merak etmiş ve mahiyetini anlamaya çalışmıştır. Şimdilerde de bu gizemli soru, insanların zihnini meşgul etmeye devam etmektedir.

Revh kökünden türetilmiş olan ruh kelimesi, lügatlerde "gitmek, geçmek; rüzgârlı olmak, ferahlık verici olmak" manalarında açıklanmaktadır. Ruh kelimesi, terim olarak genellikle "canlılarda hayatı sağlayan unsur" şeklinde ifade edilmektedir. Ruh, bir anlamda kendisinin bir cüzünü teşkil eden ve devamlılığını sağlayan "nefes" manasına da gelir.

Kuran'da ruh kelimesi yirmi bir yerde geçer. Bunların dördü "er-rûh" şeklinde yalın olarak kullanılmış, on ikisi çeşitli terkiplerle Allah'a izafe edilmiş, dördü "rûhu'l-kuds", biri "er-rûhu'l-emîn" şeklinde yer almıştır.

İnsan ruhu denilince akıl, irade, şuur ve idrak sahibi bir cevher akla gelmektedir. Ekser mütekellim uleması ve İslam mütefekkirleri mabeyninde kabul görmüş ruh tanımı**:** "Ana rahminde yaratılması sırasında insanın bedenine melek tarafından üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan şuur sahibi, idrak edici ve bilici bir hakikattir."[63]

Ruh, insana hayat veren ve onu düşünen, anlayan, idrak eden bir şahsiyet hâline sokan maddi olmayan, ölümsüz

(63) İmamı Gazâlî, İhya'u Ulumiddin, C. 3, Sh. 3.

varlıktır. Ruh aynı zamanda can, nefes, öz, nefis, ilham, vahiy ve Cebrail gibi manalara da gelir.

"İnsandaki "ben" dediğimiz, "benlik" dediğimiz mahiyet ruhtur. Beden ruhun hanesidir, ruh o hanede misafir olarak durur. Ruh bedene hükmeder, bedenin, göz, kulak, el ayak gibi zahiri duyularını kullanarak hayatını devam ettirir. Biz gözlerimizle gördüğümüzü düşünürüz, ama aslında gören göz değildir. Ruh görür. Zira "göz bir penceredir, ruh bu âlemi o pencereden seyreder" sözleri bunu güzel izah ediyor."[64]

Hayvanlarda da birtakım hislerle mücehhez ve bir nevi irade sahibi bir ruh vardır. Ancak onların ruhu, insan ruhu gibi mükemmel ve donanımlı değildir. İnsanlarda ise, bütün canlıların üstünde ve ötesinde her çeşit his, şuur, fikir ve idrakle donatılmış apayrı, mükemmel bir ruh vardır.

"Ruh, maddiyattan ve kayıtlardan azade bir hakikattir. Hayal ve tasavvur edilmekten münezzehtir. İlahi bir emirdir. Akıl, ruhun kandilidir. Onu ışıklandırır. Ruhun var oluş gayesi ise bu ışıklarla yani akıl feneri ile Allah'ın kâinattaki cemalini müşahede etmektir."[65]

"Hiçbir vicdan sahibi, vücudun esası olan ruh gibi bir hakikatten habersiz olamaz ve bu hakikatin varlığını inkâr edemez. Herkes kendinde bedenden başka ruh denen bir mahiyet olduğunu vicdanen bilir. Zira ruhun hakikati vicdanın aynasında görünür. Yâni, insan vicdanen bilir ki, bu bedende tasarruf eden, onu sevk ve idare eden, içinde başka bir mahiyet vardır. Vicdanın doğruladığı şey ise, ilmî bir hükümdür, inkâr edilmesi imkânsız bir hakikat-

(64) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.
(65) İmamı Gazâlî, Ölüm ve Ötesi, Kabir, Kıyamet, Ahiret.

tir. Böyle bir hakikatin inkârı, telâfisi imkânsız müşküller ortaya koyacak, yaradılışın sırları çözülemeyecek, insan ve kâinatın gayesi anlaşılamayacaktır"[66]

Bedizzaman bir eserinde ruhu şöyle tarif ediyor: "Ruh bir nuranî kanundur; vücud-u hâricî giydirilmiş bir namustur, şuuru başına takmış. Sabit ve daim fıtrî kânunlar gibi, ruh dahi âlem-i emirden, sıfat-ı iradeden gelmiş; kudret ona vücûd-u hissî giydirmiştir, bir seyyale-i latifeyi o cevhere sadef etmiştir.[67]

Ruh, insanın kalp aynasında Yüce Yaratıcının sıfat ve şuunatıyla birlikte tecelli ve temessülüdür. Gökteki Güneşin şeffaf şeylerde yedi rengiyle, ısısı ve ışığı ile temessül ettiği gibi, Şemsi Ezelî de insanın kalp aynasında sıfat ve şuunatıyla birlikte tecelli ve temessül etmektedir. Yani ruh, aynada temessül eden misali güneş gibidir.

Güneş yansıdığı her şeffaf ve parlak şeyin içinde ısısı ve ışığı ile birlikte temessül eder. Yani birçok vasıf ve özelliklerini o şeyler içinde tecelli ettirir. Bir aynayı Güneşe karşı tuttuğumuzda Güneş bütün vasıfları ile beraber o ayna içinde temessül eder. O temessülün büyüklüğü, aynanın çapına ve kabiliyetine göre değişir. Ayna ne kadar büyükse Güneşi o kadar parlak ve büyük gösterir. Hatta o ayna, içinde Güneşin tecelli ve temessülü ile küçük bir güneşçik hükmüne geçer.

Eğer Güneşin ışığındaki yedi rengi, yedi sıfatı olsaydı, yani görmek, işitmek, irade gibi sıfatlar ışığın içindeki o yedi rengi şeklinde olsaydı ve de aklı da olsaydı, bütün temessül ettiği aynalardaki misali güneşler ile irtibat kurup

(66) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.
(67) Bediüzzaman, S. N., Lemeat.

onlarla konuşabilecekti. O münasebet ve tecelli ile her şeyin yanında hazır ve nazır olacaktı.

Güneş yarı nurani olmasından dolayı ekser sıfatları tecelli ettiği mahalde de ayniyet ile bulunur. Bu yüzden Güneş tek ve yekta olmasına rağmen her yerde nuraniyet sırrı ile hazır ve nazır olur, bir işi bir işine mâni olmaz.

Aynen Güneş misalinde olduğu gibi, Şemsi Ezelî de insanın kalp aynasında yedi sıfatı kutsiyesi ve şuunatıyla birlikte tecelli ve temessül etmektedir. Temessül bir şeyin aynısı ile başka bir şeyde yansıması demektir. Mesela bir mum etrafında halka şeklinde on adet ayna bulunsa, her bir aynada o mum temessül eder. Yani aynı vasıfları ile o aynaların içinde bulunur. Bir tek mum iken, on bir mum olur. Mesela, o mum yerinde bir insan olsaydı, bu insan on aynanın hepsinde görünmesine rağmen sadece birisi asıl olur, diğerleri görüntü olarak aynanın içinde bulunurdu. İnsan maddi ve cismani olduğu için aynadaki yansımaları cansız ve ruhsuz olarak yansır.

Mesela Cebrail nurani olduğu için, temessül sırrı ile bir anda binlerce yerde aynısı ve zatı ile bulunabilir. Yani bir Cebrail asıl olup da diğerleri kopyası ya da sureti şeklinde bulunmaz. Şuuru ve bütün vasıfları ile bir anda birçok yerde temessül edebilir. Nuranilerin temessülü böyle bir şeydir.

Arştaki Cebrail ile insan huzuruna gelen Cebrail arasında şöyle küçük bir fark vardır: Arş, çok geniş ve cami bir ayna olduğu için Cebrail bütün haşmet ve azameti ile arşta temessül eder. İnsan ise küçük bir ayna olmasından dolayı insanın karşısında arştaki gibi azametli ve haşmetli

bir surette temessül etmez, insanın tahammül edeceği bir yansıma ile görünür.

Lakin bu görünmede aynilik ve bizatihilik vardır. Yani arşta temessül eden Cebrail hakiki Cebrail de insan huzurundaki Cebrail kopyası ya da görüntüsü değildir. Cebrail tam nurani bir varlık olduğu için her temessül ettiği aynada bizzat zatı ile bulunur. Lakin aynanın küçük veya büyük olmasına göre, temessüldeki haşmet ve azamet de aynanın kabiliyetine göre olur. İnsan bizzat nasıl kendinden haberdar ise, Cebrail de aynı şekilde temessül ettiği her yerde bizatihi kendisi olarak temessül ettiği için şuuru yerindedir ve her temessülü bizzat kendisidir.

Aynen bu misallerde olduğu gibi, ezel ebet sultanı olan Allah da muhtelif aynalarda temessül etmektedir. Allah nur ve nurani olduğu için temessülü de nurani olmaktadır. Allah'ın zatı Güneşin zatına benzemediği gibi, tecelli ve temessülü de Güneşin temessülüne benzemez. Allah Hay olduğu gibi O'nun temessülü de hayat sahibidir. Allah her insanın kalp aynasında ehadiyeti ile bizzat temessül etmektedir. Her insanın ayrı ayrı kalp aynasında temessül eden tecellisini, tabir caize ise o insanlar adına tescil etmektedir. O tecelli artık o insanın zatı, benliği (ene), mahiyeti, hüviyeti ve kendisi olmaktadır. İşte insanın kalp aynasındaki temessül eden o hakikat ruhtur. Yani insandaki ruh, aynadaki misali güneş gibidir.

İnsandaki ilim, irade, kudret, hayat, görmek, işitmek gibi sıfatlar ve sevmek, merhamet etmek, kızmak gibi vasıflar Şemsi Ezelinin sıfat ve şuunatının insandaki tecellisidir. Nasıl ki aynadaki timsali güneş yedi rengini, ısısı ve ışığını gökteki Güneşten alıyorsa, insandaki bu sıfatlar

ve duygular da Yüce Yaratıcının bizdeki yansımasıdır. Bu duygular ve sıfatlar insanın kabiliyetine, yani aynasının çapına göre cüzi miktarlarda olmaktadır. Yani cüzi ilim, cüzi irade gibi… Bizde Yüce Yaratıcının sıfatları cüzi miktarda tecelli etmektedir.

Aşağıda verilen Hadisi Kutsi bu hakikati hikmetli bir şekilde izah etmektedir:

*"Ben göklere ve yere sığmadım, fakat mümin kulumun kalbine sığdım."*[68/69]

Göklere, yerlere sığmayan sonsuz Yaratıcının küçücük bir insanın kalbine sığması insanın aklını zorlayabilir. Buradaki sığdım manası, tecelli ve temessül ederek sığmaktır. Nasıl ki kocaman bir Güneş küçücük bir cam parçasına veya minicik bir su katresine aksederek, yani tecelli ederek sığmaktadır. Aynı şekilde Yüce Yaratıcı da mümin kulunun kalbine tecelli ederek sığmaktadır. Burada aklı zorlayacak hilafı hakikat bir ifade bulunmuyor. Gayet makul bir şekilde koskoca Güneşin küçük bir cam parçasına sığdığı gibi, Yüce Yaratıcı da mümin kulunun kalp aynasına sığmaktadır.

Şu ayette bu hakikate ince bir işaret bulunmaktadır:

*"İnsanı biz yarattık. Onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin ettiğini de biz pek iyi biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız"*[70]

(68) Hadisi Kutsi, El-Acluni, Keşfül Hafa, 2:165.
(69) İmamı Gazâlî, İhya-u Ulumiddin, C.3: Sh. 14.
(70) Kaf Suresi, Ayet, 16.

"Biz ona şah damarından daha yakınız" ifadesi, Allah'ın ilminin muhit olduğunu ve her şeyi kuşattığını anlatan bir ifadedir. Bunun yanında aynı zamanda başka bir manası da şu olsa gerektir. Bu ayeti ayna misali ile şöyle izah edebiliriz:

Fizik kanununda, aynalarda yansıma bahsinde şöyle bir kural vardır: Bir aynanın karşısına bir cisim konulduğunda o cisim aynada yansımaktadır. Yani o cismin aynı görüntüsü aynanın içinde görünmektedir. Buradaki fizik kuralı şudur: Ayna ile cisim arasındaki mesafe, aynanın içindeki görüntü ile aynanın yüzeyi arasındaki mesafeye eşittir. Yani cisim aynadan ne kadar uzakta ise, görüntüsü aynanın o kadar mesafe içerisinde yansımaktadır.

Mesela Güneşe karşı bir ayna tuttuğumuzu varsayalım. Ayna Güneşten 149,5 milyon kilometre uzaktadır. Aynanın içinde yansıyan görüntüsü (misali güneş) ise, aynanın 149,5 milyon kilometre içinde görünmektedir.

Aynen bu misaldeki gibi, aynanın yerine insanın kalp aynasını koyalım, Güneşin yerinde de Şemsi Ezelî olsun. Şemsi Ezelî de Güneşin aynada yansıdığı gibi, insanın kalp aynasında tecelli etmektedir. Bizim kalp aynamız Yaratıcıdan sonsuz kilometre mesafe uzaktadır. Onun tecellisi ise bizim sonsuz mesafe içimizdedir.

İşte biz kalp aynamızda tecelli eden bu misali güneşe "ruh" diyoruz. Bizim içimizde tecelli eden, bize şahdamarımızdan daha yakın olan O'nun bizzat zatı değil, tecellisi ve temessülüdür. O, bize içimizdeki tecelli ve temessülü ile şah damarımızdan daha yakındır.

# Ruhun Mahiyeti Nedir?

İnsanlar ruhun mahiyetini, yani nasıl bir şey olduğunu hep merak etmişlerdir. Kur'an, ruhun, âlem-i emirden gelen bir kanun olduğunu, mahiyetini ancak Allah'ın bilebileceğini ve bu konuda insanlara pek az şey bırakıldığını ifade ediyor.

Nitekim Kuran'da bu hakikat şöyle ifade edilmiştir:

*"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir."*[71]

Ruh hakkında görüş beyan eden İslam mütefekkirlerinin hareket noktası da bu ayet olmuştur. Bu noktada ne kadar ince ve derin araştırma yapılırsa yapılsın, beşer için ruhun hakikatine vâkıf olmak imkânsızdır.

Ruh maddeden mücerret bir cevher ve bir lâtife-i Rabbaniye olduğundan, onun mahiyetini idrak etmek, insanlar için mümkün değildir. İlim ve hikmet ehli, ruhun varlığını kabul etmiş, mahiyetini çözemediklerini itiraf etmekle beraber, bu inceliği Allah'ın kendi ilmine mahsus kıldığını kabul etmişler ve bu derin hakikati onun sonsuz ilmine havale etmişler.

Ruhun mahiyetinin bilinememesine rağmen onun bazı sıfat ve özelliklerinden söz edilebilir. Cüzi irade, cüzi ilim, sem, basar, kudret, hayat gibi ruhun bazı sıfatları vardır.

(71) İsra Suresi, Ayet 85.

Ruh, nurani ve latif bir cevher olup, cesedin her zerresinde, her tarafında tasarruf eder ve bedeni yönetir. Ruh, hadis ve mahlûktur; yani, ezeli olmayıp sonradan yaratılmıştır. Zatıyla idrak eden ruh, aza, duyu ve hisler vasıtasıyla bedende tasarrufta bulunur.

Ruh, sonradan yaratılmış olmasına rağmen ebedîdir, ölümle birlikte yok olup gitmeyecektir. Ruhun ebedi oluşu Kuran ve Hadis ile sabittir. Ruh bedende bizatihi kaimdir, fakat ezeli değildir. Ruh idrak edici bir cevherdir.

"Ruh, bedenin cüzlerine bitişik olmadığı gibi, onlardan ayrı da değildir. Belki bedene ilişerek onu aktif bir hale getirip bedeni canlandırmıştır. Ruhun nurunun zahir olduğu ilk yer dimağ (beyin) olup, burası onun kendisini gösterdiği, ona has bir karargâhtır."[72]

Ruh, irade sıfatının hâkim olduğu emir âleminden gelen bir emirdir veya bir kanundur. Bu emir ve kanuna da kudret sıfatı harici bir vücut ve ceset vererek onu müşahhas (somut) ve görünür hale getirmiştir. Aynı zamanda başına da şuur takarak hem harici vücudu olan hem de başında şuuru olan bir kanun olmuştur.

"İnsanın mahiyetinin aslı ve esası ruhtur. Ruh bütün manevi cihaz ve duyguların menşei, aynı zamanda insanın yaşam kaynağıdır. Ceset, ruh ile kaim olup ruha tabidir. Ruhsuz beden olamaz, ama bedensiz ruh olabilir. Ruh basittir, bölünmez, parçalanmaz, eskimez, pörsümez, ölmez, dağılmaz, yaşlanmaz. Beden ise ruhun aksine yaşlanır, eskir, pörsür, bölünür, parçalanır, ölür ve dağılır. Yani ruh bakidir, beden ise fanidir.[73]

(72) İmamı Gazâlî. İhyau Ulumiddin, C. 3
(73) M. Kırkıncı, Ruh Nedir?

Ruh, bedene dâhil olmadığı gibi, bedenden hariç de değildir; bitişik olmadığı gibi, ayrı da değildir. Bir şeye dâhil veya hariç olmak, cisim ve maddenin özelliğidir. Ruh ise, maddeden mücerret bir cevher ve bir lâtife-i Rabbaniyedir.

"Ruh, bedenin her yerinde hazır ve nazırdır. Bedenin her yerinde mevcuttur, bölünmez ve parçalanmaz. Eli çalıştırır, ayağı yürütür; gözden bakar, dilden söyler, kulaktan işitir, yâni, bütün azalarda tasarruf eder. O, bizatihi kaimdir, daimdir, fakat ezeli değildir. Çünkü sonradan yaratılmıştır. Herhangi bir uzvumuz kesilse, ruha hiçbir noksan ve zarar vermez. Cesede fena ve yokluk da arız olsa, ruh yine varlığını devam ettirir."[74]

"Ruh basittir, parçalara bölünmez; yani ruh, insan bedenini bölünmeden ve parçalanmadan idare eder. Ruh için, bedende, organlar arasında uzak-yakın mesafe farkı yoktur; bütün ihtiyaçlara aynı anda cevap verir, bütün organlara aynı anda uzanır, bütün hücreleri birlikte ve bir anda idare eder.

Bedene hâkim olan ruh, her hücrenin yanında hazırdır, fakat hiçbir hücreyi de kendine mekân tutmamıştır. Ona göre, bedenin uzağıyla yakını, organların büyüğü ile küçüğü fark etmez. Hepsinin de içinde bulunabilir. Bütün işleri birden görür, bütün ihtiyaçlara aynı anda yetişir. Ruh, bedendeki her organı bizzat idare eder. Bedeni istediği yere götürür, getirir, gezdirir, dilediği işte çalıştırır."[75]

Bediüzzaman bir eserinde ruhun faaliyet ve tasarrufunu şu şekilde ifade etmektedir:

---

(74) A, g. e.
(75) A.g.e.

"İnsanın nasıl ruhu bütün cesedine öyle bir münasebeti var ki; Bütün azasını ve eczasını birbirine yardım ettirir. Yani, irade-i İlahiye cilvesi olan evamir-i tekviniye ve o emirden vücud-u harici giydirilmiş bir kanun-u emri ve latife-i Rabbaniye olan ruh, onların idaresinde onların manevi seslerini hissetmesinde ve hacetlerini görmesinde birbirine mâni olmaz, ruhu şaşırtmaz. Ruha nispeten uzak-yakın bir hükmündedir. Birbirine perde olmaz. İsterse, çoğunu birinin imdadına yetiştirir. İsterse bedenin her cüzü ile bilebilir, hissedebilir, idare edebilir. Hatta çok nuraniyet kesp etmiş ise, her bir cüzü ile görebilir ve işitebilir."[76]

Bedizzaman yine başka bir eserinde ruh ile ilgili şu ifadeyi kullanmaktadır: "Mevcut ruh, makul kanunun kardeşidir. İkisi hem daimî hem âlem-i emirden gelmişlerdir. Şayet, nevilerdeki kanunlara Kudret-i Ezeliye bir vücûd-u haricî giydirseydi, ruh olurdu. Eğer ruh, şuuru başından indirse; yine lâyemut bir kânun olurdu."[77]

Yani ruh, irade sıfatının hâkim olduğu emir âleminden gelen bir emirdir veya bir kanundur. Bu emir ve kanuna da kudret sıfatı harici bir vücut ve ceset vererek, onu müşahhas (somut) ve görünür hale getirmiştir. Aynı zamanda başına da şuur takarak hem harici vücudu olan hem de başında şuuru olan bir kanun olmuştur. Faraza emir âleminden olan yerçekimi kanununa, Allah, kudreti ile bir ceset giydirseydi, inayeti ile de bir şuur verseydi, o da bir insan olurdu ya da insanın başından şuurunu ve cesedini alsaydı, yer çekimi gibi mücerret (soyut) bir kanun olurdu. Onun için Üstat

(76) Bediüzzaman, S. N., Sözler.
(77) Bediüzzaman, S. N., Hutbeyi Şamiye.

burada ruh ile mücerret (soyut) kanunları kardeş olarak vasıflandırmıştır.

İnsanın ruhu ile kâinattaki fıtri kanunların mahiyet ve menşe olarak birbirine benzemesini Üstat "iki yoldaş, iki kardeş" diye tarif ediyor. Çünkü bu kanunlar ile insanın ruhu, fıtrat ve yaratılış olarak aynı âlemden geliyorlar. Her ikisi de ezeli iradenin arşı ve tecelli sahası olan âlem-i emirden geliyorlar. Her ikisi de sabit ve devamlıdır. Her ikisi de vücutları olan beden ve dünyanın yaşaması ve gelişmesi için gerekli tedbiri alıyorlar. Her ikisi de değişmek ve başkalaşmaktan münezzeh ve beridirler. Her ikisi terkip ve dağılmaktan uzaktırlar. Her ikisi de besatet (basitlik, sadelik) sahibidirler.

Ama aralarında fark, insan ruhunda şuur varken, o kanunlarda şuur yoktur. Ama geldikleri menşe olarak ve temel hususlarda kardeş ve yoldaştırlar.

# Felsefecilerin Ruh Anlayışı

İlkçağ Yunan felsefecileri ruhu, "bütün evreni kuşatan tanrısal bir varlık ve bütün bedeni kan yoluyla dolaşan sıcak hava" diye tanımlamıştır.

Sokrat fikirleriyle bu anlayışın dışına çıkmış, ruhun bedenden bağımsız ilahi bir cevher olduğunu ileri sürmüştür. Sokrat'a göre insanın gerçek mahiyeti onun ruhudur; beden ise ruhun istek ve arzularını, fiil ve hareketlerini gerçekleştirmek için kullandığı bir vasıtadır. Ona göre insanların ruhları, bedenlerinden önce yaratılmış olup, varlıklar aleminin bir köşesinde bedenlerinin yaratılacağı günü beklemektedir. Daha sonra bedenle birleşen ruh, fiil ve hareketlerini bu beden vasıtasıyla gerçekleştirir. Ruhun ölümsüzlüğünü kabul eden Sokrat'a göre, insanlar öldüğünde, bedenleri çürüyüp dağılırken, ruhları gelmiş oldukları ruhlar alemine geri dönerler. Sokrat'ın ruh kavramında beden fânidir, geçicidir, fakat ruh ölümsüzdür, ebedîdir. Sokrat, bir insanın gerçek benliğinin onun ruhu olduğunu kabul eder.

İslam dünyasında Eflâtun olarak bilinen Yunan filozofu Platon da hocası Sokrat'ın izinden gitmiş, ruhu "gayri cismani" bir varlık olarak tarif etmiştir. Eflatun ruhu, bedeni kullanan, bedenden farklı bir kişilik veya benlik olarak kabul eder. Ona göre ruh, bedenden bağımsız, fakat maddi olmayan bir cevherdir. Sokrat gibi o da ruhların bedenden önce yaratılmış olduğunu, sonradan bir bedenle ilişki ku-

rup o bedene yerleştiğini kabul eder. Onun "Nefs-i Natıka" dediği ruh, ilahi bir cevher olup, parçalanıp bölünmez, beden gibi ölmez, bedenin ölümünden sonra da varlığını sürdürür. Eflatun da Sokrat gibi ruhun ebedi olduğunu kabul etmektedir. Onun maddi olmayan, gayri cismani ruh anlayışı kendisinden sonra gelen birçok felsefeciyi de etkilemiştir.

"Aristo da Eflatun gibi, ruhun maddi olmayıp, bir cevher olduğunu kabul eden filozoflardandır. Aristo'ya göre ruh, ezelî olmayıp sonradan yaratılmıştır. Ona göre ruh ebedir, beden öldükten sonra da ruhun hayatı devam eder. İnsanda hayatın kaynağı ruhtur. Ruh, bedenden olmadığı gibi ondan ayrı da değildir. Ruhun müteharrik-i bizzat olmadığını söyleyen Aristo, bu yönüyle Eflâtun'a ters düşer. Aristo'ya göre, ruh, kendi hareket etmeksizin bedende tasarruf eder ve bedeni hareket ettirir. Ruhun hareketi, karada yürüyen bir adamın hareketi gibi olmayıp, kayığa binmiş, kayık üzerinde giden bir kimsenin hareketine benzer. "Ruh, cesedin suretidir" diyen Aristo, cesedin ruh için yaratıldığı fikrindedir. Ona göre bedenin gayesi, ruha hizmet etmektir. Ruhun âleti olan beden, yüksek gaye ve vazifeleri icraya müsait bir hâlde yaratılmış ve buna uygun bir şekilde tanzim edilmiştir."[78]

Aristo'ya göre ruh, bütün canlılarda bulunan bir cevher olup, hayata sahip cismin doğal biçimidir. İnsan türünü diğer canlılardan ayıran özelliği, ruhu olması değil, ruhun başka canlılarda bulunmayan aklın taşıyıcısı olmasıdır. Ruh, canlı varlıkların hayatlarının nedeni olarak insanda

(78) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.

olduğu gibi, bitkilerde ve hayvanlarda da vardır; onlara canlılık ve hayat verir. Aristo'nun ruhun yaratılışı konusunda Sokrat ve Eflatun'dan farkı, ruhun bedenle birlikte aynı anda yaratıldığı düşüncesidir.

Modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes de ruhun gayri cismanî bir cevher olduğu görüşündedir. Descartes'e göre insan; ruh ve bedenden mürekkep bir varlık olup, onu hayvanlardan ayıran asıl yönü, sahip olduğu ruhudur. Ruh ve beden tabiatları gereği birbirinden tamamıyla farklıdır. Bedenin ölümlü olmasına karşılık, ruh ölümsüzdür. Filozof ruhun bedenden ayrı bir varlık olduğunu "Düşünüyorum, o halde varım" sözüyle açıklamaktadır. Onun bu görüşüne göre insanlar yaratılmadan önce de ruhları vardır. İnsanda onun benliği olarak kabul ettiği bir mahiyet, maddi olmayan bir cevher bulunmaktadır. Ona göre bu cevher ruhtur.

"Descartes'e göre insanın "ben"i bütün mahiyet ya da tabiatı düşünmek olan bir cevherdir. Ruh denen bu cevher var olması için herhangi bir mekâna muhtaç olmadığı gibi herhangi bir maddî nesneye de bağımlı değildir. İnsanın "ben"i, yani o "ben"i kendisi yapan ruhu bedenden tamamen ayrıdır ve beden olmadan da ruh var olmayı sürdürür."[79/80]

"Descartes, maddeyi ve ruhu birer cevher olarak kabul etmiş, cevherin tanımını ise var olmak ve varlığını sürdürebilmek için kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymayan bir şey olarak açıklamıştır."[81]

(79) Rene Descartes, Metot Üzerine Konuşma, Ter. Ed. Atakan Altınörs, s. 41-42.
(80) İbn Sînâ, Avicenna's de Anima, s. 255-256.
(81) B. Russell, Batı Felsefesi Tarihi, C. II, s. 319.

17. Yüzyılın Avrupa felsefecilerinden olan Berkeley de ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmektedir. Filozof, her şey gibi ruhun varlığını da Yaratıcının varlığına bağlıyor. Yaratıcıyı bütün fikirlerin gerçek nedeni olarak gören Berkeley, ruhların Yaratıcının bir yansıması olduğunu ve tek tek bütün ruhların da Yaratıcıdan güç alan birer ilahi cevher olduğunu ifade etmiştir.

20. Yüzyılın en önemli filozoflarından olan Bergson da ruhun varlığını kabul etmektedir. "Bergson bedeni, ruhun emrinde bir âlet olarak görmüş, ruhun, fikirlerini açıklamada ondan istifade ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre beden, daima iş yapmaya yönelik bir alet gibidir. Cismin esas vazifesi hareket ve iş yapmaktır; aklın yaptığı olaylarından birini meydana getirebilecek onun bir gücü yoktur. Aklî olaylar, cismin ötesinde maddî olmayan, bir kuvvetin eseridir ve bu kuvvetin adı ruhtur."[82]

Ayrıca Bergson insanın en mühim hasselerinden birisi olan idrakin maddi olamayacağını, bunun ruha ait bir duyu olduğunu ileri sürerek insanda ruh denen manevi bir cevherin varlığını kabul etmektedir.

Yakın tarihin materyalist filozoflarından Bertrand Russel ve görüşlerini materyalist bir felsefe ekseninde toplayan Hegel ise, bütün varlığı madde cevherine indirgemiş, bütün hadiseleri maddî güç ve süreçlerle açıklayarak ruhun ve ruhanî varlıkların gerçekliğini inkâr etmiştir. Böylece Batı felsefesinde bir akım tekrar başa dönerek, İlk Çağ Yunan felsefesinin iptidai, ilkel ruh tanımını yeniden benimsemiştir.

(82) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.

# Ruhla Beden Arasındaki Tenasüp

Yaratıcı her canlıya onun ruhuna münasip, kullanımına uygun bir beden vermiştir. Mesela aslan ruhuna uygun pençeleri ve parçalayıcı dişleri olan bir aslan bedeni vermiştir. Koyuna ise, koyun ruhuna uygun, tabir caizse koyun gibi munis bir beden vermiştir. Eğer aslan ruhuna koyun bedeni ya da koyun ruhuna aslan bedeni verilseydi, her ikisine de haksızlık yapılmış olurdu. Çünkü aslan ruhu istidadı gereği parçalamak isteyecek, ama koyun postu ile hiçbir şeyi parçalayamayacak, acından ölüp gidecekti. Koyun ise, o haşmetli aslan postu altında merada koyun gibi otlamak isteyecek ve tilkilerin oyuncağı olacaktı. İkisi de ruhuna uygun olmayan bedeni kullanamayacak ve yok olup gideceklerdi.

Aynı şekilde kartal ruhuna uygun, pençeleri ve kanatları olan bir kartal bedeni; tavuk ruhuna uygun da mütevazi bir tavuk bedeni vermiştir. Eğer tavuk ruhuna kartal bedeni ya da kartal ruhuna tavuk bedeni verilseydi yine adalet olmazdı. Yüce Yaratıcı "ihkak-ı hakk" kanunu mucibince adaletiyle hangi ruhun nasıl bir vücuda ihtiyacı varsa öyle bir beden vermiştir. Bütün canlılarda ruhları ile bedenleri arasında bir tenasüp, bir uygunluk vardır.

Bu tenasüp ve uygunluk, canlıların bedenleri ile bedenin organ ve azaları arasında da görülmektedir. Mesela kuşların ve böceklerin kanatları ile gövdeleri arasında ince ve hassas bir denge vardır. Kelebeğin kanatları ile gövdesi

arasındaki oran ile kartalın kanatları ile gövdesi arasındaki oran aynıdır ve birbirine eşittir.

Aynı tenasüp ve uygunluk insan bedeninde daha bariz, daha mükemmel bir şekilde görülmektedir. İnsanı, ruh ve beden olmak üzere iki ayrı mahiyette yaratan Yaratıcı bunlar arasında, akılları hayrette bırakan bir münasebet tesis etmiştir.

Ruhun nesneleri görebilmesi için gözü, sesleri duyabilmesi için kulağı, dokunup hissedebilmesi için deriyi, kokuları koklayıp ayırt edebilmesi için burnu ve gıdaların tadını alabilmesi için dili yaratmış ve ruhun bunları en kolay şekilde kullanabileceği yere takmıştır. Gözlerin başın ön tarafına yerleştirilmesi, ağzın önde olması ve ağzın hemen üst tarafına burnun takılması bir hikmete mebnidir ve ruhun işini kolaylaştırmak için bu şekilde planlanmıştır. Ellerin, ayakların yerleri ve biçimleri hep ruha göre ayarlanmıştır.

"İnsan hayatı, hayat tabakalarının en mükemmeli olduğundan ruh-beden münasebeti de en güzel şekilde, yine insanda tezahür etmiştir. Bedendeki her organ, her aza, ruh için, en güzel surette, en kullanışlı şekilde, en münasip yerde yaratılmıştır. İnsanın gördüğü bütün işler, ortaya koyduğu bütün sanatlar, yazdığı bütün kitaplar hep bu harika münasebetin mahsulüdür. İlim ve irfan sahibi bir insanın ruhundan, elindeki kalem vasıtasıyla hikmetli sözler, faydalı bilgiler, türlü türlü hünerler, dünya ve ahiret saadetine götüren marifetli şeyler dökülürler.

İnsan ruhu birçok istidat ve kabiliyetlere sahiptir, ancak bu kabiliyetlerini, kendisine giydirilen beden sayesinde ortaya koyabilmektedir. Meselâ, el ruhtaki yazı yazma ve

diğer sanatla ilgili kabiliyetleri ortaya koyar, gösterir. Eğer el ve parmaklar buna müsait olmasaydı, ruhun kabiliyetleri inkişaf edemezdi. İnsan ruhu, bu kabiliyeti ile birlikte, faraza bir devenin bedenine yerleştirilseydi, hiçbir şey yapamazdı, belki helak olup giderdi. Zira dimağıyla ince şeyler düşünüp plânladığı halde, okuyup yazamayacak, resim çizemeyecek, hiçbir sanat dalında maharet gösteremeyecekti. Bütün bunlar gösteriyor ki, Yaratıcı her ruha en münasip, en uygun ve en kullanışlı bedeni vermiştir."[83]

Bediüzzaman, bedenle ruh arasındaki tenasübü bir eserinde şöyle izah eder:

"İnsanın nasıl ruhu bütün cesedine öyle bir münasebeti var ki: Bütün azasını ve eczasını birbirine yardım ettirir. Onların idaresinde onların manevî seslerini hissetmesinde ve hacetlerini görmesinde birbirine mâni olmaz, ruhu şaşırtmaz. Ruha nispeten uzak-yakın bir hükmünde. Birbirine perde olmaz. İsterse, çoğunu birinin imdadına yetiştirir. İsterse bedenin her cüzü ile bilebilir, hissedebilir, idare edebilir."[84]

Demek ki Yaratıcı Hakîm ismi muktezası gereği hangi ruha hangi istidat ve kabiliyeti vermişse, bedenine o kabiliyeti icra edebilecek organ ve azaları da vermiştir. Bu organları ve azaları, ruhun kolayca kullanabileceği en güzel surette, en kullanışlı şekilde ve en münasip yerde yaratmıştır. Bedenle ruh arasındaki tenasüpte bir eksiklik, bir kusur görmek mümkün değildir.

(83) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.
(84) Bediüzzaman, S. N., Sözler.

# Ruhun Anatomisi

Ruhu ruh yapan, onu farklı kılan akıl, kalp ve vicdan gibi yüksek meziyetlere sahip duyuları olmasıdır. Ekser İslam uleması insanın ruhunda derç olunan on duygu ve latifeden bahsetmişler. Bu duyguların en önemli üç tanesi akıl, kalp ve vicdandır. Diğer duygular bu üç büyük duygunun hademeleri gibidir ve onların şemsiyesi altında vazife görürler.

İnsan bedeni baş, gövde, el ve ayaklar gibi bölümlere ayrıldığı gibi, ruhunun da akıl, kalp ve vicdan gibi şubeleri vardır. Diğer bütün duyular ve manevi latifeler bunların alt şubeleri, tabir caiz ise manevi organları gibidir.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre insanda beşi halk, beşi de emir âlemine ait on latife (letâif-i aşere) vardır. Emir âlemine ait latifeler kalp, ruh, sır, hafî ve ahfâ'dır.[85]

Bediüzzaman bir eserinde bu duygulardan şöyle bahsetmektedir:

"İmam-ı Rabbânî kalb, ruh, sır, hafî, ahfâ gibi letâif-i aşereden icmâlen bahsetmiştir. Ben kendimce görüyorum ki, insanın mahiyet-i câmiasında ve istidad-ı hayatiyesinde çok letâif var; onlardan on tanesi iştihar etmiş. Hattâ hükemâ ve ulemâ-yı zahirî dahi, o letâif-i aşerenin pencereleri veyahut nümuneleri olan havass-ı hamse-i zahirî, havass-ı hamse-i bâtına diye, o letâif-i aşereyi başka bir surette hikmetlerine esas tutmuşlar. Hattâ avâm ve havas

(85) İmamı Gazâlî, İhyau Ulumiddin, Cit:3. Sh, 15-21.

mabeyninde teâruf etmiş olan insanın letâif-i aşeresi, ehl-i tarikin letâif-i aşeresiyle münasebettardır. Meselâ vicdan, âsab, his, akıl, hevâ, kuvve-i şeheviye, kuvve-i gadabiye gibi letâifi, kalb, ruh ve sırra ilâve edilse letâif-i aşereyi başka bir surette gösterir. Daha bu letâiften başka sâika, şâika ve hiss-i kablelvuku gibi çok letâif var."[86]

Bu latifelerden en mühimi, en kıymettarı, en parlağı ve bütün latifelerin pişdarı akıldır. Akıl, hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden, faydalıyı zararlıdan ayırt etmek için verilmiş pırlanta gibi bir alettir. Akıl, düşünme ve tefekkür hassası olan kutsi bir duygudur. Onun da ruh gibi mahiyetinin anlaşılması mümkün olmayan ilahî bir sırdır.

Aklın vazifesi, Yüce Yaratıcıyı isim ve sıfatlarıyla, kutsi şuunatıyla tanımaktır. Akıl, hayrı ve şerri birbirinden ayıran, insanı doğru yola sevk eden ilahî bir nurdur. Eserden müessire intikal ettiren bir idrak aletidir. Zira akıl, insanı göz ile görünen eserden, görünmeyen müessir-i hakikiye yani Yaratıcıya götürür.

"Allah'ın insanlara ihsan ettiği nimetlerin en büyüğü, en kıymetlisi ve en hayırlısı akıldır. Akıl öyle bir nimettir ki, maddi ve manevi bütün hakikatler onunla anlaşılır ve dünya da ahiret de onunla kazanılır. Bütün eşyanın mahiyeti ve hakikati onunla idrak edilebilir ve onun vasıtasıyla anlaşılır"[87]

Ruhun en önemli sıfatlarından birisi idrak edici olmasıdır. Ruhun idraki ile ilgili merkezlerin en önemlisi, dimağ, yâni beyindir. Dimağ, aklın bir alt şubesi ve hizmetkarıdır.

(86) Bediüzzaman, S. N., Barla Lahikası, 270. Mektup.
(87) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.

Aklın beden ile irtibat kurduğu karargâhı beyindir. Beyni bir bilgisayarın donanımına, aklı ise bu bilgisayarın işlem yapmasını sağlayan yazılıma benzetebiliriz. Birçok bilim adamına göre akıl, tıpkı ruh gibi, beyinden bağımsız bir şekilde vardır. Ruh bedenden ayrıldığı zaman akıl yine düşünmeye, idrak etmeye devam eder. Ama bedenle birlikte beyin de ölür. Çünkü akıl, ruhun bir cihazıdır, beynin nöronlarında ve kıvrımlarında aramamak gerekir.

Zekâ, zihnin öğrenme, öğrenilenden yararlanabilme, yeni durumlara uyabilme ve yeni çözüm yolları bulabilme yeteneğidir. Zekâ, aynı zamanda aklın pratik kavrama yeteneğidir.

Aklın insan için ne kadar önemli olduğunu Hazreti Peygamber şöyle açıklamıştır:

*"Aklı, daima şehvetine galip gelen kimse, meleklerden daha yüksek, şehveti aklına üstün olan kimse hayvanlardan daha aşağıdır."*[88]

Ruhun en önemli latifelerinden birisi de kalptir. Kalp, beş duyumuzun anlayamayacağı, Allah'ın sırlarından bir sır, ilahi bir latifedir. Bazen buna ruh-i insani, bazen "nefs-i mutmainne" denir. Şeriatte ise kalp denir. Çünkü hissin idrak edemediği bu şey sırrın ilk taşıyıcısıdır."[89]

Kalp, tarafı İlahiden gelen feyizleri ve tecellileri kabul edip gösteren ayna gibidir. Kendisinden bir şey yoktur, fakat ilahi tecellilere mazhar olur, onları aynanın şeffaf yüzünün nesneleri gösterdiği gibi gösterir. Kalp çok değiş-

(88) Hadis-i şerif.
(89) İmamı Gazâlî, İhyau Ulumiddin Cit:1, sayfa 138.

kendir, her an halden hale girebilir. Kalbin bedende irtibat kurduğu organ yürektir.

Bediüzzaman bir eserinde kalbi şöyle tarif eder:

"Kalbden maksat, sanevberi (çam kozalağı) gibi bir et parçası değildir. Ancak, bir latife-i Rabbaniyedir ki, mazhar-ı hissiyatı vicdan, makes-i efkarı dimağdır."[90]

Demek ki kalbin bir yanı akıl ile diğer yanı da vicdan ile irtibatlıdır.

Ruhun üçüncü büyük latifesi vicdandır. Vicdan, insanın içinde bulunan ahlâkî değerler ve eylemler hakkında hüküm verme ve yargılama yeteneğine sahip bir duygudur.

Vicdan, fiil ve davranışların, fikir ve düşüncelerin, arzu ve meyillerin hayırlı mı şerli mi, faydalı mı zararlı mı olduğunu tartıp değerlendiren manevi bir duygudur. Adeta manevi bir terazi gibi ölçer, biçer, tartar ve değerlendirip hüküm verir. İnsan, kendi ruhunun varlığını ve keyfiyetini vicdanı ile bilebilir.

Vicdan, hayrı kabul eden, şerri reddeden ve haksızlığı kabul etmeyen emin ve nurani bir mürşittir. Güvenilir bir kılavuz, doğru bir yol göstericidir.

Vicdanın şemsiyesi altında toplanan dört tane duygusu vardır. Bunlar; irade, zihin, his ve lâtife-i Rabbâniyedir. Bu duyguların her birinin ayrı bir vazifesi vardır.

İradenin vazifesi, Yaratıcıyı tanıyıp ona ibadet etmektir. Ayrıca yapacağı fiil ve hareketler hakkında tercihini yapıp karar vermektir.

Zihnin vazifesi, tefekkür ve düşünce ile Rabbini bilmek ve mârifetullahta terakki kaydetmektir.

---

(90) Bediüzzaman, S. N., İşarat'ül İcaz.

Hissin vazifesi, Muhabbetullahtır, yani Allah'ı sevmektir.

Lâtife-i Rabbâniyenin vazifesi, yetmiş bin perde arkasında gizlenmiş Yüce Yaratıcının zatını gökteki güneşi görür gibi seyretmektir.

Bediüzzaman bir eserinde vicdanın dört unsurunu şöyle izah etmektedir:

"Vicdanın anasır-ı erbaası ve ruhun dört havassı olan 'irade, zihin, his, lâtife-i Rabbâniye' her birinin bir gâyâtü'l-gâyâtı vardır. İradenin ibadetullahtır. Zihnin mârifetullahtır. Hissin Muhabbetullahtır. Lâtifenin müşahedetullahtır. Takva denilen ibadet-i kâmile, dördünü tazammun eder. Şeriat, şunları hem tenmiye, hem tehzip, hem bu gayetü'l-gayâta sevk eder."[91]

"Âlem-i gayb ve şehadetin nokta-i iltisakı ve berzahı ve iki âlemden birbirine gelen seyyârâtın mültekası, vicdan denilen fıtrat-ı zîşuurdur."[92]

Vicdan, akıldan daha sadık, daha vefalıdır. Zira "Akıl tatil-i eşgal etse de Sanii unutsa, vicdan Sanii unutamaz."[93]

Yani akıl Yaratıcıyı inkâr etse de vicdan Yaratıcıyı unutamaz. Çünkü vicdan insana Rabbini hatırlatan pusula gibidir. Nasıl ki bir pusulayı hangi yöne çevirseniz, daima kuzey kutbunu gösterir.

Aynen vicdan da böyledir, daima Rabbine yönelir, onu gösterir. Ne zaman ki pusula arızalansa yönleri göstermez olur, aynen vicdan da böyledir. Kalpler mühürlendiği, bir

(91) Bediüzzaman, S. N., Hutbe-i Şamiye.
(92) Bediüzzaman, S. N., Mesnevi-i Nuriye.
(93) A.g.e.

vicdan tefessüh ettiği zaman, artık hayra kabiliyeti kalmaz. Tefessüh eden vicdanlar Sanii unutur, Rabbini tanımaz.

Bu üç büyük duyunun müşterek veya ayrı ayrı şemsiyesi altında bulunan daha pek çok duyular vardır. Bu kuvveleri kısaca özetlemekte fayda görüyoruz.

Bunlardan birisi kuvve-i hafızadır. İnsan beyninde bir mercimek büyüklüğünde yer kaplayan kuvve-i hafıza, bir bilgisayardaki flaş bellek gibidir. Bir insanın ömür boyu yaşadığı, hâtıra ve hâdiselerin, renk ve keyfiyetlerin kayıt merkezidir. Tabir yerindeyse kuvve-i hafıza, aklın arşividir. Zahirî ve bâtını hislerden gelen şekil ve suretler kuvve-i hafızada olduğu gibi hıfz edilip muhafaza edilir. Meselâ, birbirileriyle ilk defa karşılaşan iki kişi daha sonra başka bir yerde karşılaştıklarında birbirlerini tanırlar. Çünkü ilk karşılaştıklarında suretleri, yüz hatları, hatta sesleri bile birbirilerinin hafızasında kaydedilmiştir.

Kuvve-i hayaliye, insanda hayal etme, canlandırma kuvvetidir. Bu kuvvelerden birisi olan hiss-i müşterek, beş duyu ile aldığı malûmatı hayâle aktarır. Meselâ, görülen bir cisim ve duyulan bir ses ortadan kaybolmadan hiss-i müşterek onu alır ve hayale teslim eder. Fotoğraf makinasının, çektiği resimleri kâğıt üzerine aktardığı gibi, hiss-i müşterek de beş duyu ile aldıklarını hayale yönlendirir. Böylece insan daha önce gördüğü bir şeyi veya duyduğu bir sesi tanıyabilir. Evvelce gördüğü bir şeyi veya dinlediği bir sesi bu kuvve vasıtasıyla, zaman zaman tahayyül edip zihninde canlandırabilir.

Kuvve-i mutasarrıfa, İslam âlimleri beşinci bir his olarak, kuvve-i mutasarrıfa ismiyle bir kuvve tespit etmişlerdir. Bu kuvvede, hem kuvve-i vehmiyye hem de kuvve-i

akliyye tasarruf edebilir. Yâni, kuvve-i mutasarrıfa, bu iki kuvvenin de işlediği tezgâhı ve laboratuvarı gibidir.

Bu kuvveye aklın laboratuvarı gibi çalıştığında kuvve-i mefkure; kuvve-i vehmiyyenin çalışma yeri ve tezgâhı olduğunda kuvve-i mütehayyile denir. İnsan hayali bu kuvve vasıtasıyla hissettiği suretlerde tasarruf etmekle birlikte, bunları tezgahında tahlil ederek hakikati olmayan şeyleri de hayal edebilir. Meselâ, şu şehrin bir anda yere batmasını tasavvur edebilir. Halbuki bu şehrin bir anda yere batması imkansızdır.

Kuvve-i vahime, vehim kuvveti demektir. Bu kuvve, insanı yersiz korku ve kuruntularla meşgul eden bir duygudur. Olması mümkün olan veya imkânsız olan şeyleri aşırı derecede abartarak insanın hayalinde olmuş ya da olacakmış gibi canlandırır.

Bu duygu, kalbin bir köşesinde bulunan, sürekli şeytan veya şeytan gibi şerlileri dinleyen bir vesvese aletidir. Şeytanın sürekli işlettirdiği bir cihazdır. Şeytan bir dil ise, vehim kuvveti onu dinleyen casus bir kulak gibidir. Sürekli onu dinler ve ona yardımcı olur.

İslâm literatüründe kuvve-i vahimeye, "lümme-i şeytaniye" de denilmektedir. Şeytan, bu vehim kuvvetini, insanları taciz etmek, onları doğru yoldan saptırmak için sürekli işlettirir. Bu kuvveyi işleterek sürekli insanlara sıkıntı verir.

Hiss-i müşterek, dimağın önüne konulmuş bir kuvvedir. Beş duyunun, dış âlemden aldığı bilgi, şekil, suret ve sesleri kendinde toplayıp, bâtınî duygulara intikal ettiren kuvvedir. Zahirî duygularla alınan şeylerin sureti hiss-i müşterekte toplanır. Bu hissin vazifesi, dıştan gelen duyguları içe, içten gelenleri de dışa tercüme etmektir.

Sır, bir latife-i Rabbaniyedir. İnsanın ruhunda kalb, sır, vicdan, hafi ve ahfa gibi manevi merkezler vardır. İşte bunlar "letaif" olarak isimlendirilir. Bu latifelerin sultanı ise kalpteki bu latife-i Rabbaniye tabir edilen "sır" dediğimiz latifedir. Çünkü Allah'ın manevi cemalinin müşahedesi bu latife vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu latifenin vazifesi müşahedetullahtır, yani Allah'ı müşahede edip seyretmektir.

Hafi, latife-i Rabbaniyenin teveccühü rubûbiyyet tecellilerinin mahallidir.

Ahfa, latife-i Rabbaniyenin Cenâb-ı Hakk'ın bütün isim ve sıfatlarının tecelli ettiği mertebesidir.[94/95]

Saika, insan veya herhangi bir canlının şuuru olmaksızın bir şeye sevk edilmesidir. Buna sevk-i İlahi de denir. Bu duygu insanda da vardır, hayvanlarda da vardır. Materyalistlerin sevk-i tabii veya içgüdü adını verdikleri bu duygu aslında sevk-i İlahidir. Arının balı nasıl yapacağı ya da başı ağrıyan bir hayvanın ağrısına deva olacak otu nereden nasıl bulacağı onlara sevk-i İlahi ile ilham olunur.

Şaika, canlılarda şevk ve yaşama enerjisi veren bir duygudur. Allah, mahlukatına, yapacağı vazifeleri saika ile bildirirken, o vazifelere karşı istek ve arzuyu da şaika duygusu ile takviye ve teşvik ediyor. Tabi bu saika ve şaika duyguları her canlıda aynı derece ve mertebede görünmez. İnsanlarda daha cami ve daha mükemmeldir. İnsanların içinde lezzet ve ücrette bulunan işleri severek ve isteyerek, hatta taaşşuk derecesinde yapması şaika duyusu ile olur.

(94) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.
(95) Osman Türer, Letaif-i Hamse, İslam Ansiklopedisi, TDV.

Arı saika ve şaika duyguları sayesinde gider bal özü alacağı çiçeği bulur, bal özünü alır ve onu da tozlaştırarak döner gelir aynı duygularla kovanını bulur. İşte arıya bütün bu davranışları yaptıran bu duygulardır. Kedi hastalandığı zaman bu duyguların sevkiyle gider derdine derman olacak otu bulur, yüzüne gözüne sürer şifa bulur. İnsandaki ve bütün canlılardaki bütün duygu ve latifeleri çalıştırıp anlamlandıran hayattır. Hayatın en önemli iki dinamiği ise bu saika ve şaika duygularıdır.

Bunların dışında insanda hat altına alınmamış üç kuvve daha vardır: Bunlar; kuvve-i akliye, kuvve-i gadabiyye ve kuvve-i şeheviyedir.

Kuvve-i akliye, hakkı batıldan, hayrı şerden, doğruyu yanlıştan, faydalıyı zararlıdan ayırt etmek için verilmiş bir kuvvedir. Kuvve-i akliyenin ifrat, tefrit ve vasat mertebeleri vardır.

"Kuvve-i akliyenin tefrit mertebesi gabâvettir ki, hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezedir ki, hakkı bâtıl, bâtılı hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekâya malik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir ki, hakkı hak bilir, imtisal eder; bâtılı bâtıl bilir, içtinap eder."[96]

Kuvve-i gadabiyye, insanı içerden ve dışardan gelecek tehlikelere karşı, tedbir alıp kendini koruması için verilmiş bir karşı koyma ve defetme kuvvesidir. Kuvve-i gadabiyenin ifrat, tefrit ve vasat mertebeleri vardır. "Kuvve-i gadabiyenin tefrit mertebesi cebanettir ki, korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi tehevvürdür ki ne maddî ve ne manevî hiçbir şeyden korkmaz. Bütün istibdatlar, ta-

(96) Bediüzzaman, S. N., İşarat'ül İcaz.

hakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür. Vasat mertebesi ise şecâattır ki; hukuk-u diniye ve dünyeviyesi için canını feda eder, meşru' olmayan şeylere karışmaz."[97]

Kuvve-i şeheviye, menfaatları celb ve cezbeden kuvvedir. Yemek, içmek, iştiha, cinsel arzu, uyumak ve konuşmak gibi şeyler kuvve-i şeheviyedendir.

"İffet, cömertlik, kanaat ve nezahat gibi nezih hasletler kuvve-i şeheviyenin önemli hasletlerindendir. İffet, nefsini haram olan şeylerden muhafaza etmek; cömertlik, insanın kendi istek ve arzusuyla muhtaç olanlara yardımda bulunmak; kanaat, elindeki nimetlere rıza gösterip haris olmamak; nezahat ise, çirkin ve rezil olan şeylerden kendini muhafaza edip nezih bir şekilde durmasıdır."[98]

Diğer kuvveler gibi, kuvve-i şeheviyenin de ifrat, tefrit ve vasat mertebeleri vardır:

"Kuvve-i şeheviyenin tefrit mertebesi humuddur ki ne helâle ve ne de harama şehveti, iştihası yoktur. İfrat mertebesi fücurdur ki; namusları ve ırzları payimal etmek iştihasında olur. Vasat mertebesi ise iffettir ki; helâline şehveti var, harama yoktur."[99]

İnsanın ruhunda bunlardan başka, daha teşhis edilemeyen ve kayıt altına alınamayan duygu ve latifeler vardır.

(97) A.g.e.
(98) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.
(99) Bediüzzaman, S. N., İşarat'ül İcaz.

# Ölümden Sonra Ruhlar

Her canlı gibi insan da doğar, büyür ve kendisi hakkında taktir edilen bir süre yaşadıktan sonra ölür. Ölüm de hayat gibi değişmez bir hakikattir. Ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıdır. Beden ile ruhun münasebeti ampul ile elektriğin münasebetine benzer. Ampul kırıldığı zaman elektrik yok olmaz, varlığını sürdürmeye devam eder. İlmî ve nazarî olarak biliriz ki, ampul kırıldığında elektrik hala vardır. Aynen bu misalde olduğu gibi, insan öldüğü zaman ruhu, hanesi olan bedenden çıkar. Fakat ruhun hayatı berzah denen bir alemde devam eder.

İslam inancına göre insan öldükten sonra ruhu berzah âleminde, yani bekleme salonu denen bir âlemde bekler. Bir insan, nerede ve nasıl ölürse ölsün gözünü berzah âleminde açar. Ölüm hadisesi ile ruhun dünya hayatı sona erer, fakat berzah âlemindeki hayatı başlar. Berzah âlemindeki ruhların bizimle münasebetleri devam eder. Bizim manevi hediyelerimiz onlara gider. Onların nurani feyizleri de bize gelir.

İslam inancına göre ölüm yokluk değildir, bir evden diğer bir eve geçmek gibidir. Ölüm hadisesi, dünyada birbirine çok sıkı bağlarla bağlı olan bedenle ruhun birbirinden ayrılmasıdır. Nasıl ki, toprak altına giren bir çekirdek, görünüşte çürüyüp yok oluyor. Fakat gerçekte daha güzel bir hayata terakki ediyor. Basit bir çekirdek hayatından daha mükemmel devasa ağaç hayatına yükseliyor. Aynen

bu misaldeki çekirdek gibi, insan ölmekle zahiren toprağa girip çürüyor, ama gerçekte ahiret âleminde daha yüksek, daha mükemmel bir hayata yükseliyor.

Ölüm anında insanların ruhunu Yaratıcı tarafından vazifelendirilen ölüm meleği Azrail ve aveneleri alır.

Kuran'da bu hakikat, aşağıda verilen bazı ayetlerde açıkça beyan edilmektedir:

*"Sizden birinize ölüm geldiği vakit, elçilerimiz (melekler) onun ruhunu alırlar."*[100]

*"De ki, Allah nefislerin ölümü zamanında canlarını alır."*[101]

*"Ey Resulüm! Onlara deki; sizin canınızı almaya vazifeli kılınan ölüm meleği (Azrail) canınızı alacak ve sonra hep birlikte, Rabbinize döndürüleceksiniz."*[102]

İnsanların ruhunu almakla Azrail ve ona yardımcı bazı melekler görevlendirilmiş olmasına rağmen, ölümün gerçek faili, fail-i muhtar olan bizzat Yüce Yaratıcıdır. Azrail ve aveneleri, ölüm anında şekvaların Yaratıcıya gitmemesi için birer perdedir. O, ezeli hikmeti mucibince, ruhları almakla ölüm meleği Azrail ve yardımcılarını kudretine perde ve müzahir olarak görevlendirmiştir. Tabir caizse melekleri kudretinin tecellisinde ayna olarak kullanmaktadır ve onların sadece temsil görevleri bulunmaktadır.

(100) Enam Suresi, Ayet 61.
(101) Zümer Suresi, Ayet 42.
(102) Secde Suresi, Ayet 11.

Bediüzzaman bir eserinde bu ince hakikati veciz bir şekilde şöyle izah etmektedir:

"İzzet ve azamet ister ki, esbap perdedâr-ı dest-i kudret ola aklın nazarında; tevhid ve celâl ister ki, esbap ellerini çeksinler tesir-i hakikiden."[103]

İnsan öldüğü zaman ruh vücuttan çıkıyor; fakat var olmaya devam ediyor. Yüce Yaratıcı "ruh-u gılafi" denilen ruha münasip daha güzel latif bir elbise giydirerek, berzah âleminde yaşamını devam ettiriyor. Berzahta bulunan ruh kabirde yatan beden ile uzaktan irtibatını devam ettirir ve onun kabirde yaşadıklarından haberdar ve hissedar olur. Berzahta bekleyen ruhların kabirde yatan cesediyle bir irtibatı vardır. Ancak kabir azabını çeken ruhtur.

Bu sebeple Hazreti Peygamber bir hadisi şerifte kabir hayatının varlığını ve nasıl olacağını bize haber vermektedir:

*"Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur."*[104]

Berzahta bekleyen ruhlar kıyamet koptuktan sonra haşirde yeniden diriltilen bedenlerine tekrar iade edilecekler. Mizanda hesaba çekildikten sonra cennete gidecekler cennete, cehenneme gitmeyi hak edenlerde cehenneme konacaktır. Artık orda ruhuna tekrar kavuşan bedene ebediyen ölüm yoktur. Beden ruhla beraber sonsuz bir hayata kavuşacaktır.

(103) Bediüzzaman, S. N., Mesnevi-i Nuriye.
(104) Hadisi Şerif, Tirmizi, Kıyame, 26.

# Nefis Nedir?

Nefis, insanın ruhu, kendisi, zatı manasına gelir. Yani beden ve ruhun ikisine birlikte nefis denilmesi daha uygun olur. Çünkü nefsin istek ve arzuları, ruh bedenle birleştiğinde ortaya çıkmaktadır. Lügatlerde nefisten insanın özü, kendisi, ilâhî latife, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı anlamında bir terim olarak bahsedilmektedir. İslam literatüründe nefis, iki manada kullanılır: Birinci mana, gazap ve şehvet kuvvetini toplayan manadır ki, nefsin kötü istek ve arzuları kast edilmektedir. İkinci manada ise, insanın hakikati ve kendisi kast edilmektedir ki bu da onun ruhudur.

Kuran'da insana şöyle hitap edilmektedir:

*"Ey mutmaine olan nefis! Sen ondan, o da senden razı olarak Rabbine dön. Benim kullarımın arasına katıl, Cennetime gir."*[105]

Nefis kelimesi, insanın ruh ve beden bütünlüğüne isim olarak verilmiştir. Bir insanın nefsi, o insanın kendi zatıdır. Nitekim Kuran'da geçen nefis, ruh ve bedenden müteşekkil insanın bütünlüğü, zatı, ruhu, şahsiyeti ve kendisi anlamına gelmektedir. Nefis, insanı insan yapan varoluş halidir. İnsanın tabiatı ve özüdür. O ortadan kalkınca, insanın varlık nedeni de ortadan kalkar. Her nefis bir insan demektir. Kuran'da;

(105) Fecr Suresi, Ayet 27-30.

*"Allah'ın haram kıldığı nefse (cana) haksız yere kıymayın.*[106]

*"Her nefis ölümü tadacaktır"*[107] ayetlerinde insanın kendisi kast ve murat edilmektedir.

Nefis, insanın daire-i hayatı içindeki cisim, ruh ve kalbin ve onlar içindeki göz, kulak, dil, akıl ve hayal gibi zahirî ve bâtınî hasselerin tamamıdır. Aynı zamanda nefis, insan yaratılışına konulan ve onun terakki ve mücadelesine vesile olan bir histir. İnsan nefis ile mücadelesi sayesinde manen terakki eder ve meleklerden üstün bir makama yükselir. Eğer nefsine mağlup olup onun kötü arzularını yerine getirirse manen hayvandan daha aşağıya düşer.[108]

İslam mütefekkirlerinden Kuşeyri'ye göre "ruh, bu beden kalıbına tevdi edilen ve güzel huyların mahalli olan bir latifedir"; nefis ise, "bu beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli olan bir latifedir."[109]

"İlkçağ ve Orta Çağ felsefecileri arasında nefis, çok kapsamlı bir terim olarak ele alınmış, bitki ve hayvan türlerindeki canlılığın yanı sıra, insanın psikolojik durumunu da ifade eden bedenden bağımsız manevi bir cevher olarak kabul edilmiştir. Nefisle ruh terimleri arasında fark bulunduğunu söyleyenler olmuşsa da İslâm filozofları bu iki terim arasında temelde bir fark olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Kelam âlimleri, filozofların nefis dedikleri şeyin aslında

(106) İsra Suresi, Ayet 33.
(107) Enbiya Suresi, Ayet 35.
(108) Mehmet Kırkıncı, Ruh Nedir.
(109) Süleyman Uludağ, Kuşeyri Risalesi.

ruhun kendisi olduğunu kabul etmişler ve teorilerini bu terim etrafında geliştirmişlerdir. Filozoflar, nefsin varlığını, insan bedeninin yaşamı boyunca sürekli değişmesine rağmen içinde değişmeyen bir "ben" olduğu, özgür iradesiyle yaptığı fiil ve hareketlerin kaynağının cismani bir beden olamayacağı düşüncesine dayandırmışlardır." [110/111]

Nefsin ruhanî bir cevher olduğunu savunan Eflâtun'un talebesi Aristo, nefsi "potansiyel canlı olan organik cismin ilk yetkinliği" şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca ona göre nefis canlı varlık türlerinin sahip olduğu şekil ve suretten ibarettir. Yani ona göre nefis, bir canlının kendisidir. Fârâbî, İbn Sina, Gazâlî, İbn Rüşd gibi İslam mütefekkirleri ise Aristo'nun tanımını kullanmakla birlikte nefsin ruhanî bir cevher olduğu fikrini savunmuşlardır.[112]

İbni Sina'ya göre nefis kesinlikle bedenden ayrı, mücerret (soyut) bir cevherdir; benliğin ta kendisidir ve ölümden sonra varlığını ferdî hüviyetiyle sürdürecektir.[113]

Nefsin mânevî bir cevher olduğunu en ciddi şekilde savunan Gazâlî'dir. Gazâlî nefsi "rabbânî ve ilâhî latife", "mânevî bir cevher", "insandaki bilen ve algılayan latife", "hakiki insan", "insanın kendisi" şeklinde tarif eder ve filozofların "nefs-i nâtıka" dedikleri şeyin de aslında bu ilâhî latife olduğunu ileri sürer.[114]

İslam tasavvufunda nefis denilince daha çok kötülüklerin ve günahın kaynağı olan, "nefsin kötü huy ve süflî arzuları" anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis anlaşılır.

(110) İbni Sînâ, Kitâbü'n-Nefs, sh. 225-227.
(111) Ömer TÜRKER, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
(112) A.g.e.
(113) İbni Sînâ, Kitâbü'n-Nefs, 225-227.
(114) İmamı Gazâlî, İḥyâ'u Ulumiddin, III, 3, 4.

Tasavvuf terminolojisinde nefis terbiyesi için;

*"Sana gelen iyilikler Allah'tan, başına gelen kötülükler ise nefistendir*[115] *ayetine ve "Allah'ım! Nefsimizin şerrinden sana sığınırım*[116/117] gibi hadislere sıkça atıf yapılır.

Tasavvuf anlayışına göre her nefis emmaredir ve terbiye edilmesi gerekmektedir. Bunun için nefsin arzularına uymamak, ondan gelebilecek tehlikelere karşı dikkatli ve uyanık olmak gerektiği sıkça vurgulanır.

Aslında kötülenen nefsin kendisi değil, onun kötü arzu ve istekleridir. Yaratıcı imtihan için insana nefis vermiş ama onu kontrol edecek irade de vermiştir. Olması gereken nefsi öldürmek, nefsin arzularını kökünden yok etmek değil, iradesini kullanarak onları kontrol altına almaktır. İmamı Gazâlî, nefsin kötü arzularının yok edilmesinin mümkün olmadığını, doğru olanın onun aklın ve vahyin kontrolü ve denetimi altında tutulması gerektiğini belirtir.[118]

Nefsin aslında her arzusu kötü değildir. Nefsin iştihası, yemek yeme arzusu yaşaması için gerekli bir arzudur. Neslin devamı için cinsel istek duyması gerekli bir arzudur. Önemli olan ölçüyü iyi ayarlamak ve haramlara girmemektir.

Demek ki bir insanın nefsi, o insanın kendisidir.

(115) Nisa Suresi, Ayet 79.
(116) Hadisi Şerif, İbni Mace.
(117) Hadisi Şerif, Tirmizi.
(118) İmamı Gazâlî, İhyâ'u Ulumiddin, C. 3, 4.

# Nefsin Mertebeleri ve Nefis Terbiyesi

İslam inancına göre her bedende sadece bir tek nefis bulunur. Tasavvufta sıkça bahsedilen ve farklı nefislermiş gibi anlaşılan nefsi emmâre, nefsi levvâme, nefs-i mülhime, nefsi mutmainne, nefsi râzıye, nefsi marziyye, nefsi kamile gibi hususlar aslında bu tek olan nefsin mertebe, merhale ve sıfatlarıdır. Çünkü doğuştan emmare olan insan nefsinin kemale ermesi için, terakki ve tezkiyesinde kat etmesi gereken yedi mertebe vardır. İnsanın kâmil bir insan olabilmesi için bu mertebe ve merhalelerden geçmesi gerekir.

İnsan nefsi, bir kelebeğin yumurtadan ergin hale gelinceye kadar geçirdiği evreler gibi bu mertebelerden geçer ve sonunda kâmil bir insan olur. Başında emmare olan nefis ilim, ibadet, tefekkür, takva, iman, marifetullah, muhabbetulah, amel-i sâlih ve dua gibi yüksek hasletlere sahip olmakla ve bunlarda terakki etmekle kemale erip olgunlaşır, kâmil bir insan olur.

İslam literatüründe nefsin terakki etmesi için kat etmesi gereken mertebeler ile nefsin bu mertebelerdeki isim ve unvanları şunlardır:

Birinci Mertebe: Nefs-i Emmare (kötülüğü emreden nefis): Hiç terbiye görmemiş emmare olan bir nefis, yontulmamış kütük gibidir. Böyle emmare olan nefis, sürekli kötülükleri emreder. İnsanı kötü ve zararlı şeylere zorladığı

için, nefsin bu ilk mertebesine nefsi emmare denilmiştir. Bu mertebedeki nefis, kötülüklere, haramlara ve çirkin işlere istekle, arzuyla koşar. Bu nefis, şeytanın telkin ve teşviklerine itirazsız tâbi olur. İnsanı, meşru ve helal olmayan zevk ve arzularına tâbi kılar. Bu mertebedeki nefis, kimsenin emri altına girmeyip, daima insanı kötü şeyleri yapmaya yönlendirir.

Bediüzzaman bir eserinde nefsin bu mertebesini veciz bir şekilde şöyle özetler:

"Nefis kendini serbest ve müstakil ve bizzat mevcut bilir. Ondan bir nevi rububiyet dava eder. Mabuduna karşı adavetkârane bir isyanı taşır.[119]"

"İnsanın en mühim vazifesi, kendisini nefsin gayrimeşru arzularından ve kin, haset, gıybet, cimrilik, cahillik gibi kötü huylardan men ederek; fazilet, ubudiyet, iffet ve hayâ gibi meziyetlerle süslemektir. Eğer insan nefsinin ıslahına muvaffak olamazsa, nefis onu, sonu gelmeyen fenalıklara götürmeye çalışır. Evet, aklı başında olan bir insanın hayatı boyunca nefisle mücadele edip, onu mağlup etmesi son derecede zarurîdir."[120]

Peygamber efendimiz Tebük Savaşı'ndan dönerken ashabına "Küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz" buyurmuştur. Ashabı "Ya Resulallah bu savaştan daha büyük cihat nedir? diye sual edince, Peygamber efendimiz, "Nefisle yapılan cihattır" buyurmuştur.[121]

"Evet, nefs-i emmarenin zarar ve tehlikesinden kurtulmanın yegâne çaresi Allah'tan korkup, O'nun emirlerini ye-

(119) Bediüzzaman, S. N., Sözler.
(120) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.
(121) Süleyman ULUDAĞ, İslam Ansiklopedisi, TDV.

rine getirip, yasaklarından sakınmak ve kendisinde yalnız kusuru ve naksı ve aczi ve fakrı görüp; bütün mehasin ve kemalâtını, Fâtır-ı Zülcelal tarafından ona ihsan edilmiş nimetler olduğunu anlayıp, fahir yerinde şükür ve temeddüh yerinde hamt etmek ve takva dairesinde yaşamaktır." [122]

İnsanın bu nefsin tehlikelerinden kurtulması için aklını, fikrini iman hakikatleri ile doyurması, nefsiyle cihat etmesi lâzımdır. Ancak o zaman huzur ve rahata kavuşabilir, manevî zevk ve sevinçle dolar, nefsinin vesveselerine mağlup olmaz, şehvetin telkinine aldanmaz. İnsan, nefsini ilim, irfan ve fazilet ile terbiye ettiği takdirde, hayra, iyi şeylere, güzelliklere yönelir. Allah'ın rızasını kazanmak için her türlü meşakkat ve sıkıntılara katlanır. Yani nefs-i emmarenin şiddetli arzularından bir derece kurtulup, nefs-i levvame makamına terakki eder. O zaman hem ubudiyette hem de ahlâkta mertebe kat etmiş olur.

İkinci Mertebe: Nefs-i Levvâme (kötülüğü kınayan nefis): Nefsin ikinci mertebesi nefs-i levvamedir. Levvame "çok kötüleyen, kendini çok kötüleyici" nefis anlamına gelir. Bu mertebedeki nefis kötülüğünü, kötü işler yaptığını bilir, Nefs-i emmarenin tazyik ve zorlamasıyla yaptığı kötülüklerden pişmanlık duyarak nefsini çok kötüler, kendisini kınayıp vicdanen azap çeker. Bu nefis, her ne kadar kendini kınasa, ayıplasa da içinde kötü şeylere karşı yine arzu ve meyli vardır. Hatta nefs-i emmarenin bazı kalıntılarından tamamen temizlenip kurtulamamıştır. Haramlara ve gayrimeşru şeylere karşı içindeki arzusu devam etmektedir. Ancak o yine de bu durumdan vicdanen rahatsızlık

(122) Bediüzzaman, S. N., Sözler.

duymaktadır. Nefsi levvame, nefsi emmarenin bir üst mertebesidir; nefsini birazcık kötüledi diye, kişiye ucb ve gurur gelse tekrar emmare nefsin mertebesine düşebilir.

Üçüncü Mertebe: Nefs-i Mülhime (ilhama mazhar olan nefis): Emmare bir nefis yaptığı kötülüklerden pişmanlık duyup nefsi levvame mertebesine yükselir; tövbe, istiğfar, tefekkür, zikir, ibadet yaparak uzun nefis mücahedesiyle üçüncü mertebeye, yani nefsi mülhime mertebesine yükselir. Eğer nefis, manevi terakkiye başlamış, terbiyede mesafe kat etmiş, fakat süfli arzu ve isteklerini tamamen unutmamışsa o nefis mülhime nefistir. İlhama mazhar nefsin sıfatları; ilim, doğruluk, tevazu, gayret, cömertlik, sabır ve şükürdür. Bu nefis için, müminlerden âlim olanların nefsidir denilmiştir. Mülhime nefis sahiplerinde ilim ve doğruluk gibi özellikler olmakla beraber; amellerinde ve ibadetlerinde ihlâs yani içten gelen bir sevgi ve bağlılık vardır. Kuran'a uyan ve bütün haramları terk ederek sünnet-i seniyyeye tam ittiba ile takvaya giren bir insan, nefs-i levvâmeden kurtulup, nefs-i mülhime mertebesine yükselir. Bu nefse, mülhime denilmesinin sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın feyiz ve nurları, hikmet ve marifetleri bu nefis sahibine ilham etmesi dolayısıyladır. Bu dereceye yükselen kişiye tarafı İlahiden ilhamlar gelir, kalbinde manevi esintiler olur. İman hakikatleri kalbinde inkişaf ederek ilim, aşk ve marifet ehli olur. İlim, hikmet, iffet, sabır, tevazu, hakkı tavsiye gibi yüksek meziyetler bu mertebede kendini gösterir.

Dördüncü Mertebe: Nefs-i Mutmainne (itminana eren nefis): Bu nefis, güzel ahlâk sahibi, Allah'a itminan-ı kalp ile iman etmiş, manevi yaşantısında istikrar kazanmış ve

kötü sıfatlardan temizlenmiş bulunan nefistir. Nefs-i mutmainne mertebesine çıkan kimse halim, selimdir, kuvvetli iman ve tevekkül sahibidir. Sünnet-i seniyyeye tam ittiba edip, kalp ve zevkini bununla tatmin eden kişidir. Böyle bir insanın yanında bulunanlar, kalben huzur bulurlar ve sohbetinden feyiz alıp mesrur olurlar. Belli bir mertebeden sonra, onda Allah vergisi vehbî ilim tebellür eder. Bu mertebeye eren kimse, marifetullahta mesafe kat eder, eşyanın hakikatine erer, iman hakikatlerinin ince ve derin esrarına vâkıf olur.

Beşinci Mertebe: Nefs-i Râziye (razı olan nefis): Bu mertebeye çıkan nefis ister meşru ister gayrimeşru olsun, bütün istek ve arzularından vazgeçer ve Allah'ın rızasından başka bir şey düşünmez olur. Böyle bir nefse, nefs-i râziye denir. Bu makamdaki nefiste, artık beşerî zaaflardan eser kalmamıştır. Onun hareketleri artık tamamen Allah'ın rızasına tabidir. Tek arzusu Allah'ın rızasını kazanmak ve onu kendinden razı etmektir.

Altıncı Mertebe: Nefs-i Marziyye: Bu mertebe, nefis makamının altıncı derecesidir. Bu mertebe, öyle bir makamdır ki, nefs-i raziyede kul Rabbinden razı olduğu gibi, nefs-i-marziyye mertebesine yükselen nefisten de Rabbi razı olur. Nefs-i-marziyye sahipleri arif-i billah olurlar ve nice gizli esrara ererler. Bu mertebeye yükselen nefis, Yaratıcının kendisinden razı olduğu, Allah katında makbul olan nefistir. Bu nefis sahibi helâl dairesinde de olsa, bütün arzu ve beşerî istekleri unutmada kemâl derecesine varmış, kendi iradesini terk edip Allah'ın iradesine külliyen teslim olmuştur. Böyle bir insan hoşgörülü ve affedicidir, kendisine karşı yapılan kusur ve hakaretleri affeder. Herkese şefkat

ve merhametle muamele eder, onları irfanıyla aydınlığa çıkarır. Halim selimdir, gurur nedir bilmez, kendinde bir imtiyaz ve üstünlük görmez. Adeta toprak gibidir.

Yedinci Mertebe: Nefs-i Kâmile (kemale ermiş nefis): Bu makama yükselmiş, ilim, takva ve güzel ahlâkta kemâl derecesinde bulunan ve insanları irşâd ile vazifeli olan nefse, nefs-i kâmile denir. Bu nefse sahip olan insan, irfan meydanında irşâd makamına gelmiş, diğer makamdakilerin tekmil ve irşadına manen vazifeli olmuştur. Onun konuşması ilim, davranışları hikmet, duruşu mütevazi bir şahsiyettir. Bu zatı görenlerin kalpleri Allah sevgisiyle dolup taşar, gönülleri onun feyziyle coşar, akılları ilim ve irfana koşar.[123/124]

Bütün bu tabakaları merhale merhale kat edip manen terakki eden nefis, aslında insanın kendisidir. Bu yedi tabakadan geçen insan artık kâmil bir insan olmuştur. Bu terakki sonucu nefs-i kamile makamına çıkan her insan "ahseni takvim" sırrına mazhar olur ve bir insanın bu dünyada manen çıkabileceği en yüksek mertebe olan "ala-i illiyîn"e yükselir.

İnsanın bu dünyada yaratılmasının asıl gayesi de budur: Nefsini terbiye edip, kâmil bir insan olmak. Yüce Yaratıcının istediği, dinin emrettiği insan modeli de işte budur: Kâmil bir insan olmak.

Hazreti Peygamber bu dünyaya gelen her insanın bu nefis mertebelerini başarıyla tamamlayıp kâmil bir insan olmasının aklın gereği olduğunu veciz bir şekilde şöyle izah etmektedir:

(123) İmamı Gazâlî, İhya'u Ulumiddin, 1. Cilt, sh. 30.
(124) M. Kırkıncı, Ruh Nedir.

*"Aklın alameti, nefse galip ve hâkim olmak ve öldükten sonra lazım olanları hazırlamaktır. Ahmaklığın alameti ise nefse uyup Allah'tan af ve merhamet beklemektir.*[125]

İnsan, tıpkı bir kelebek gibi, bir ipek böceği gibi bu merhaleleri birer birer geçerek, erişmesi gereken asli mertebesine yükselmek zorundadır. Aksi taktirde insan bu terakki yolunda hiçbir mesafe kat etmezse, bu dünyaya ot gelir odun gider. Ancak cehennem ateşine odun olabilir.

(125) Hadisi Şerif.

# Hayat Nedir?

İslâm literatüründe can ile hayat kelimesi hep aynı anlamda kullanılır. Aslında ruh, nefis ve can aynı anlama gelen terimlerdir. Bir insanın canı denildiğinde, o insanın ruhu yani kendisi kastedilmektedir. Hayat ise, ruhun en önemli sıfatlarından birisidir. Hayatın zatı ve cevheri ruhtur. Ruhun ilim, irade, hayat, kudret gibi sıfatları vardır. Ruh, hayatın hâlis bir cevheri, sabit ve müstakil zatıdır.

Bazı filozoflar hayatı, "insanın içinde bulunan potansiyeli açığa çıkarmak" diye açıklamaya çalışmışlar.

Biyoloji biliminde can denince daha çok biyolojik canlılık anlaşılır. Oysa can başka canlılık başkadır; canlılık, canın diri olduğunu gösteren bir sıfatıdır. Bu bağlamda hayatın karşılığı canlılıktır. Diğer bir ifadeyle can, hayatın zatı, canlılık da sıfatıdır. Biyoloji ilmi varlıkları canlı ve cansız varlıklar diye ikiye ayırır. Bu tasnife göre bitkiler de canlı varlıklardır, ama ruhları yoktur. Canlılık, ruh bedende iken, o bedende fonksiyonlarını gösterdiğinin belirtisidir. Ruh bedenden ayrılınca ait olduğu bedenin canlılığı sona erer, ama ruhun hayatı devam eder.

İslam inancına göre her bitkiye görevlendirilmiş müekkel bir melek vardır. O melek, temsil ve tanzim ettiği, yani görevli olduğu bitkinin bir nevi ruhu hükmündedir. Çünkü insan ve hayvan bedeninde ruhun yaptığını, bitki bünyesinde o bitkiye müekkel melek yapar.

Hayat, Yüce Yaratıcının Hay ve Muhyi isimlerinin bir

tecellisi, Hay ismine taalluk eden sıfat ve şuunatının, bir tereşşuhundan ibarettir. Bu alemi güzelleştirip canlandıran hayattır. Dünya gezeğenini küçüklüğüyle beraber semâvâta denk tutan içinde hayatın olmasıdır. Bir bedenden hayat gidince susuz bir çöle döner. Bu dünyada hayat olmasaydı, gökteki sayısız, hali ve boş yıldızlardan farkı kalmazdı.

Bediüzzaman bir eserinde hayatı gayet veciz ve beliğ bir şekilde şöyle tarif etmektedir:

"Hayat, şu kâinatın en ehemmiyetli gayesi, hem en büyük neticesi, hem en parlak nuru, hem en lâtif mâyesi, hem gayet süzülmüş bir hülâsası, hem en mükemmel meyvesi, hem en yüksek kemâli, hem en güzel cemâli, hem en güzel ziyneti, hem sırr-ı vahdeti, hem rabıta-i ittihadı, hem kemâlâtının menşei, hem sanat ve mahiyetçe en harika bir zîruhu, hem en küçük bir mahlûku bir kâinat hükmüne getiren mu'cizekâr bir hakikati, hem güya kâinatın küçük bir zîhayatta yerleşmesine vesile oluyor gibi, koca kâinatın bir nevi fihristesini o zîhayatta göstermekle beraber, o zîhayatı ekser mevcudatla münasebettar ve küçük bir kâinat hükmüne getiren en harika bir mu'cize-i kudrettir.

Hem en büyük bir küll kadar, hayat ile küçük bir cüz'ü büyülten ve bir ferdi dahi küllî gibi bir âlem hükmüne getiren ve rububiyet cihetinde kâinatı tecezzî ve iştiraki ve inkısamı kabul etmez bir küll, bir küllî hükmünde gösteren fevkalâde harika bir san'at-ı İlâhiyedir.

Hayat, kâinatın mahiyetleri içinde Zât-ı Hayy-ı Kayyûmun vücub-u vücuduna ve vahdetine ve ehadiyetine şehadet eden burhanların en parlağı, en kat'îsi ve en mükemmeli, hem masnuat-ı İlâhiye içinde en hafîsi ve en

zâhiri, en kıymettarı ve en ucuzu, en nezihi ve en parlak ve en mânidar bir nakş-ı san'at-ı Rabbâniyedir.

Hayat, sair mevcudatı kendine hâdim ettiren, nâzenin, nazdar, nazik bir cilve-i rahmet-i Rahmâniyedir. Hem şuûnât-ı İlâhiyenin gayet câmi bir âyinesidir.

Hayat, Rahman, Rezzak, Rahîm, Kerîm, Hakîm gibi çok Esma-i Hüsna'nın cilvelerini câmi ve rızık, hikmet, inayet, rahmet gibi çok hakikatleri kendine tâbi eden ve görmek ve işitmek ve hissetmek gibi umum duyguların menşei, madeni bir acube-i hilkat-i Rabbaniyedir.

Hayat, bu kâinatın tezgâh-ı âzamında öyle bir istihale makinesidir ki, mütemadiyen, her tarafta tasfiye yapıyor, temizliyor, terakki veriyor, nurlandırıyor. Ve zerrat kafilelerine güya hayatın yuvası olan cesedi, o zerrelere vazife görmek, nurlanmak, talimat yapmak için bir misafirhane, bir mektep, bir kışladır. Adeta Zât-ı Hayy ve Muhyî, bu makine-i hayat vasıtasıyla, bu karanlık, fâni ve süflî olan âlem-i dünyayı lâtifleştiriyor, ışıklandırıyor, bir nevi beka veriyor, bâki bir âleme gitmeye hazırlattırıyor."[126]

Demek ki hayat, Yüce Yaratıcının hayat sıfatının, Hay isminin ve hayattar zatının sonsuz hayatının bu alemdeki canlı ve hayattar pırıltılarıdır. Bu itibarla bu dünyanın ve dünyadaki her şeyin hayatı, onun hayatına bağlıdır ve hayatını devam ettirebilmek için O'ndan medet alır. Bütün hayatlar O'nun sonsuz hayatının cilveleridir.

(126) Bediüzzaman, S.N., Lemalar.

# Hayatın Mahiyeti Nedir?

Her şeyin bir sureti, bir de hakikati vardır. Eşyanın hakikati ise onun mahiyetini gösterir. Hayatın mahiyeti, onun iç yüzünün ne olduğudur.

Bediüzzaman bir eserinde hayatın mahiyetini veciz bir şekilde şöyle özetlemektedir:

"Mâhiyet-i hayat, esmâ-i İlâhiyye'nin definelerini açan anahtarların mahzeni ve nakışlarının bir küçük haritası ve cilvelerinin bir fihristesi ve kâinatın büyük hakikatlerine ince bir mikyas ve mîzan ve Hayy-ı Kayyûm'un manidar ve kıymetdâr isimlerini bilen, bildiren, fehmedip tefhim eden yazılmış bir kelime-i hikmettir."[127]

Bediüzzaman başka bir eserinde hayatın mahiyetini şöyle izah etmektedir:

"Şimdi kendi hayatının mahiyetine bak ki, o mahiyetinin icmali şudur:

Esma-i İlahiyeye ait garaibin fihristesi, hem şuun ve sıfât-ı İlahiyenin bir mikyası hem kâinattaki âlemlerin bir mizanı hem bu âlem-i kebirin bir listesi hem şu kâinatın bir haritası hem şu kitab-ı ekberin bir fezlekesi hem kudretin gizli definelerini açacak bir anahtar külçesi hem mevcudata serpilen ve evkata takılan kemalâtının bir ahsen-i takvimidir. İşte mahiyet-i hayatın bunlar gibi emirlerdir."[128]

(127) Bediüzzaman, S. N., Şualar.
(128) Bediüzzaman, S. N., Sözler, sh. 128.

Başka bir eserinde hayatın mahiyetini şöyle izah eder:

"Nasıl ki yeryüzünde bulunan parlak şeylerin Güneşin akisleriyle parlamaları ve denizlerin yüzlerinde kabarcıkları ziyanın lemalarıyla parlayıp sönmeleri, arkalarından gelen kabarcıklar yine hayalî güneşçiklere âyinelik etmeleri bilbedâhe gösteriyor ki, o lemalar, yüksek bir tek Güneşin cilve-i inikâsıdırlar ve güneşin vücudunu muhtelif dillerle yad ediyorlar ve ışık parmaklarıyla ona işaret ediyorlar.

Aynen öyle de Zât-ı Hayy-ı Kayyûmun Muhyî (hayatı veren) isminin cilve-i âzamıyla berrin yüzünde ve bahrin içinde zîhayatların kudret-i İlâhiye ile parlayıp, arkalarından gelenlere yer vermek için "Yâ Hayy" deyip perde-i gaybda gizlenmeleri, bir hayat-ı sermediye sahibi olan Zât-ı Hayy-ı Kayyûmun hayatına ve vücub-u vücuduna şehadet eder."[129]

Yüce Yaratıcının bu âlemde tecelli eden güzel isimlerinin definelerini açan anahtarların şifresi hayatta gizlidir. O gizli hazinelerin sırları ve şifreleri ancak hayat ile anlaşılabilir.

En küçük bir canlı bile hayatı ile onun isimlerinin nakışlarını gösteren adeta küçük bir haritasıdır. Kabiliyetine ve çapına göre küçücük mikyasta o güzel isimlerin tecellilerini perdesiz gösterir.

Büyük olsun küçük olsun her bir hayat, küçüklüğü ile beraber şu kâinatın büyük hakikatlerine ince bir ölçü ve kıyaslama olabilir. Küçüklüğü ile beraber o büyük hakikatleri kıyas yoluyla gösterirler. İşte bir karıncayı küçüklüğü ile

(129) Bediüzzaman, S. N., Lemalar Dördüncü Remiz.

beraber bir yıldıza denk tutan, onun hayata sahip olması ve küçücük aynasıyla Ezeli bir hayata ayna vazifesi görmesidir.

Demek ki hayat, Yüce Yaratıcının hayatının bir tecellisi ve onun önemli bir göstergesidir. Yeryüzünde parlak cam parçalarında, şeffaf şeylerde ve su damlalarında görünen sayısız küçük küçük güneşcikler, gökteki bir tek Güneşi gösterdiği gibi, bütün canlıların hayatları da kabiliyetlerine göre sonsuz hayat sahibi Muhyi olan (bütün hayatları veren) Yüce Yaratıcının hayatını gösterir. Çünkü yeryüzünde görünen bütün hayatlar, onun sonsuz hayatından medet ve güç alırlar. Nihayetsiz bu hayat pırıltıları O'nun sonsuz hayatının tecellileridir. O'nun sonsuz hayatını, hayattar, hayat sahibi ve diri olduğunu gösterir. Sonsuz hayat sahibi Yüce Yaratıcının tecelli ve temessülü neye temas etse onu canlandırır ve ona hayat verir.

Bediüzzaman başka bir eserinde hayatın sırrını ve neticesinin ne olduğunu şöyle özetliyor:

"Hem hayat, bütün kâinattan süzülmüş en sâfi bir hülâsası olduğu gibi, kâinattaki en mühim bir maksad-ı İlâhî ve hilkat-i âlemin en mühim neticesi olan şükür ve ibadet ve hamd ve muhabbeti netice veren bir sırr-ı âzamdır."[130]

Aynen öyle de bu kâinatta âsârıyla vücutları muhakkak ve bedihî olan kudret-i mutlaka ve irade-i şâmile ve ilm-i muhit gibi sıfatlar, bütün delilleriyle, Zât-ı Hayy-ı Kayyûmun hayatına ve vücub-u vücuduna şehadet ederler ve bütün kâinatı bir gölgesiyle ışıklandıran ve bir cilvesiyle

(130) Bediüzzaman, S. N., Lemalar, 329-330.

bütün dâr-ı âhireti zerrâtıyla beraber hayatlandıran hayat-ı sermediyesine şehadet ederler.

"Ve madem hayatın süzülmüş en sâfi hülâsası olan şuur ve akıl ve en lâtif ve sabit cevheri olan ruh, bu küre-i arzda gayet kesretli bir surette halk olunuyorlar; adeta küre-i arz, hayat ve akıl ve şuur ve ervah ile ihyâ olup öyle şenlendirilmiş."[131]

Şeffaf şeylerde ve su katrelerinde parıldayan küçük küçük güneşciklerin gökteki tek Güneşi gösterdiği gibi, bu âlemde yaratılıp neşredilen muhtelif hayatlar da Yaratıcının sonsuz hayatını gösterirler. Çünkü bu âlemdeki bütün hayatlar, Yüce Yaratıcının sonsuz hayatının pırıltılarıdır.

Hayat da vücut, nur ve rahmet gibidir. Yüce Yaratıcı, bu nimetleri perdesiz ve sebepsiz doğrudan vermektedir. Bu nimetlerde ister zahiren ister batinen olsun hiçbir kusur, hiçbir çirkinlik, hiçbir noksan olmadığı için sebepler araya girmiyor. Ya da sebeplerin araya girmesine ihtiyaç kalmıyor. Zira bu nimetler her yönü ile rahmet ve lütufturlar. Bu cihetten hayatın her iki yönü de, yani zahiri de batını da güzeldir; içi de dışı da rahmettir.

(131) A.g.e.

# Hayatın Gayesi Nedir?

Her şeyin bir gayesi olduğu gibi, elbette hayatın da bir gayesi vardır. Bu âlemde hayat, en mühim hakikatlerden birisidir. Bu âlemde her şey hayata hizmet eder. Sistem hayata hizmet edecek şekilde kurulmuştur. Yıldızlardan zemine kadar her yerde hayat sahibi mahlukat kesretle yaratılmaktadır. Gökte yıldızlar hayat sahibi sayısız meleklerle dolu olduğu gibi, yer yüzünde de bir gram toprağın içinde gözle görülmeyen milyarlarca küçük canlılar yaratılmaktadır.

Bu kadar çoklukta yaratılan her canlının ihtiyaçları ve gıdaları eksiksiz karşılanmaktadır. Hayat sahibi canlıların bu kadar çoklukla yaratılmasının elbette bir gayesi, bir hikmeti olmalıdır.

Canlılar içerisinde şüphesiz en cami, en mükemmel, en donanımlı hayat, insan hayatıdır. Mahlukat içinde en çok ihtiyacı olan da yine insan hayatıdır. Yeryüzünde en geniş sofra insan için hazırlanmış ve onun önünde serilmiştir. Bu dünyada insan, nazik ve nazenin bir çocuk gibi gayet güzel besleniyor. Sayısız çeşit çeşit meyveler, sayılamayacak çoklukta gıdalar, nihayetsiz nimetler insan için yaratılmıştır. Bu dünya sofrasında insan, tabir caiz ise bir eli yağda bir eli balda olan aziz bir misafir gibidir.

Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı olurmuş. Her nimetin bir külfeti, her hizmetin bir bedeli vardır. İnsan için hazırlanan bu kadar bolluktaki nimetlerin de mutlaka bir bedeli olmalıdır.

Hayat, bu kâinatın en büyük neticesi, en azametli gayesi ve en kıymettar meyvesi olduğu için, elbette bu hayatın dahi kâinat kadar büyük bir gayesi ve neticesi olması gerekir.

Bediüzzaman bir eserinde bu hakikati veciz bir şekilde şöyle izah etmektedir:

"Bu hayatın en mühim gayesi ve en önemli neticesi hayat-ı ebediyedir. Madem bu kâinatın en mühim neticesi ve meyvesi ve hikmet-i hilkati hayattır; elbette o hakikat-i âliye, bu fâni, kısacık, noksan, elemli dünya hayatına münhasır olamaz. Belki hayatın gayesi, neticesi ve o şecerenin azametine lâyık bir meyvesi, hayat-ı ebediyedir ve hayat-ı uhreviyedir, taşıyla, toprağıyla ve ağacıyla hayattar olan dâr-i saadetteki hayattır."[132]

Bu kadar bollukta yaratılan hayat ve hayatı devam ettiren bunca nimetlerin bir de neticesi vardır.

Bediüzzaman bu hakikati ise aynı eserinde şöyle izah ediyor:

"Kâinatın neticesi hayat olduğu gibi, hayatın neticesi ve semeresi de şükür ve ibadettir. Onun en büyük bir meyvesi ise hayatı veren Zât-ı Hayy ve Muhyîye karşı şükür ve ibadet etmektir. Ona minnettar olup bunca nimetlerine karşılık muhabbet etmektir. Bu kâinatın yaratılışının gayesi ve meyvesi ise bu şükür, muhabbet ve ibadettir."[133]

Bu kâinatın Yaratıcısı, bu kadar hadsiz bollukta nimetleriyle perverde ettiği insana kendini bildirmek ve sevdirmek istiyor. Bu kadar nimetlere mukabil, insanın minnettar olup, o nimetlere karşı teşekkür etmesini bekliyor. Bu

(132) Bediüzzaman, S. N., Dördüncü Remiz, Netice.
(133) A.g.e.

kıymettar sanatlarına mukabil tefekkür ile onları takdir etmelerini ve emirlerine karşı itaat ve ubudiyetle mukabele etmelerini ister.

Bu teşekkür ve ubudiyet, minnettarlık ve muhabbet bütün envâ-ı hayatın, dolayısıyla bütün kâinatın en ehemmiyetli gayesidir. Bu nedenle Kuran'da pek çok ayet, insanı hararetle ve şiddetle şükür ve ibadete sevk ediyor.

Demek ki bu hayat kısacık, geçici ve fani dünya hayatına münhasır değildir. Böyle geçici fani bir hayat, insana ebedi bir hayatı kazanması için verilmiştir. Bu kısacık dünya hayatının devamında ebedi bir hayat olmazsa dünyada insan için yaratılan her şey abes olur. Bu dünya hayatının bir kıymeti, bir anlamı kalmaz. Bu nedenle Yaratıcı tarafından bu hayatın ebedi bir hayatı netice vermesi beklenir. Onun nimetleri, ikram ve ihsanları bu kısacak dünya hayatına münhasır olmayıp, kullarına ebedi bir hayatta, ebedi olarak inam etmek, onları nimetlendirmek istiyor.

# Hayatın Allah'ın Sıfat ve Şuunatına Ayna Olması

Hayatın en yüksek gayesi, Allah'ın kutsi sıfat ve şuunatına, mukaddes Esma-i İlahisine ayna olmasıdır. Şeffaf bir cam parçasının gökteki Güneşi gösterdiği gibi, insanın ruh aynası da Allah'ın zatının sıfat ve şuunatını, Esma-i İlahisini gösterir.

Bediüzzaman bir eserinde bu hakikati veciz bir şekilde şöyle izah etmektedir:

"Hayatım, hayatın Hâlıkına üç cihetle âyinedarlık ediyor:

Birinci vecih: Hayatım, acz ve zaafıyla, fakr ve ihtiyacıyla Hâlık-ı hayatın kudret ve kuvvetine, gına ve rahmetine âyinedarlık eder. Evet, nasıl ki açlık derecesiyle yemeğin lezzet dereceleri ve karanlığın mertebeleriyle ışık mertebeleri ve soğuğun mikyasıyla hararetin mizan dereceleri bilinir; öyle de hayatımdaki hadsiz acz ve fakr ile beraber hadsiz ihtiyaçlarımı izale ve hadsiz düşmanlarımı def etmek noktasında Hâlıkımın hadsiz kudret ve rahmetini bildim; sual ve dua ve iltica ve tezellül ve ubudiyet vazifesini anladım ve aldım.

İkinci vecih: Hayatımdaki cüz'î ilim ve irade ve sem' ve basar gibi mânâlarıyla Hâlıkımın küllî ve ihâtalı sıfatlarına ve şuûnâtına âyinedarlıktır. Evet, ben kendi hayatımda ve şuurlu fiillerimde bilmek, işitmek, görmek, söylemek, istemek gibi çok manalarıyla bildim ki, bu kâinatın şahsımdan

büyüklüğü derecesinde daha büyük bir mikyasta Hâlıkımın muhit ilmini, iradesini, sem' ve basar ve kudret ve hayat gibi evsafını ve muhabbet, gazap ve şefkat gibi şuûnâtını anladım; iman ederek tasdik ettim ve itiraf ederek bir mârifet yolunu daha buldum.

Üçüncü vecih: Hayatımda nakışları ve cilveleri bulunan esmâ-i İlâhiyeye âyinedarlıktır.

Evet, ben kendi hayatıma ve cismime baktıkça, yüzer tarzda mu'cizâne eserler, nakışlar, san'atlar görmekle beraber, çok şefkatkârâne beslendiğimi müşahede ettiğimden, beni yaratan ve yaşatan Zât, ne kadar fevkalâde sehâvetli, merhametli, san'atkâr, lütufkâr, ne derece hârika iktidarlı (tâbirde hata olmasın) maharetli, hüşyar, işgüzar olduğunu iman nuruyla bildim, tespih ve takdis ve hamt ve şükür ve tekbir ve tazim ve tevhid ve tehlil gibi fıtrat vazifeleri ve hilkat gayeleri ve hayat neticeleri ne olduğunu bildim. Ve kâinatta en kıymettar mahlûkun hayat olduğunun sebebini ve her şey hayata musahhar olmasının sırrını ve hayata karşı herkeste fıtrî bir iştiyak bulunduğunun hikmetini ve hayatın hayatı iman olduğunu ilmelyakîn ile anladım."[134]

Demek ki insan hayatı, hayatın Halıkına üç cihetle aynadarlık edip O'nu göstermektedir: Yani insan hayatı acz ve zaafıyla, fakr ve ihtiyacıyla hayatı yaratan Yüce Yaratıcının kudret ve kuvvetine, gına ve rahmetine aynadarlık eder. Bu cihet aynadarlığa mütekellim uleması "zıddıyet itibariyle aynadarlık" demişler. Yani biz nihayetsiz aciz ve zayıfız, Yüce Yaratıcı sonsuz kuvvet ve kudret sahibidir. Biz nihayetsiz fakiriz, O sonsuz gına ve zenginlik sahibidir.

(134) Bediüzzaman, S. N., Şualar.

Bu cihet aynadarlık bir hadis-i şerifte şöyle ifade edilmektedir:

*"Kendi cehaletini bilen, Rabbinin ilmini; kendisinin fani olduğunu bilen, Rabbinin baki olduğunu; kendisinin aciz ve zayıf olduğunu bilen, Rabbinin kudret ve kuvvetini bilir."*[135]

İkinci vecih aynadarlığa İslam alimleri "vahidi kıyasi cihetiyle aynadarlık" demişler. Yani elimizdeki ölçücükler ile kıyas yoluyla Yaratıcıyı bilmek, anlamak ve anlatmaktır. Bu cihette insan hayatı Yüce Yaratıcının zatının sıfat ve şuunatına aynadarlık yapar. Kendindeki cüzi ölçücüklerle Yüce Yaratıcının sonsuz sıfat ve şuunatını görür, anlar ve gösterir. Yüce Yaratıcının ilim, irade, kudret, hayat, sem, basar, kelam gibi sıfatları vardır. Aynı sıfatlar cüzi olarak insanda da bulunmaktadır. İnsanın mahiyetinde cüzi miktarlarda bulunan bu sıfatlar onun mukaddes sıfatlarının ruhumuzdaki tecelli ve yansımasıdır.

Aynadaki misali güneşin, gökteki hakiki Güneşi yedi rengi, ısısı ve ışığı ile beraber gösterdiği gibi, bizdeki cüzi ilim, cüzi irade, sınırlı görme ve işitme gibi cüzi sıfatlar, Yüce Yaratıcının sonsuz ilim, sonsuz irade, sonsuz görme ve işitme gibi sıfatlarını göstermektedir. Aynamızın çapına ve kabiliyetine göre onlara işaret eder ve gösterir. Yani bizdeki bu cüzi sıfatlar, O'nun sonsuz sıfatlarının ruhumuzdaki yansımasıdır. Bu cihetten insan "teşahhusat-ı İlahiyeye" tam bir mazhariyet kazanır. Yani insan mazhar olduğu bu tecelli sayesinde Allah'ı bilebilir, sıfat ve şuunatını anlaya-

(135) Hadis-i Şerif.

bilir. Onun sonsuz zatının varlığını hissedebilir, fakat onun zatını ve mahiyetini hiçbir zaman anlayamaz.

Aynı şekilde bizdeki sevmek, acımak, hiddet etmek gibi vasıflar, Yüce Yaratıcının sonsuz muhabbet, gazap ve şefkatini gösterir. Yani bu sıfat ve vasıflar, Yüce Yaratıcının sonsuz sıfat ve şuunatının bizdeki yansıması ve tecellileridir. İnsanda hiddet etme, muhabbet, lezzet alma, hoşlanma hali ve kabiliyeti vardır. Allah da mahlûkatını sever, ama onun sevmesi bizim evladımızı veya bir eserimizi sevmemiz gibi değildir. Onun sevmesi bizim sevmemize benzemez. İşte bu İlâhî muhabbeti, mahlûkatın beşerî sevgisinden ayırmak için "mukaddes" kelimesi kullanılır. Onun muhabbeti, "muhabbet-i mukaddese" kelimesiyle ifade edilir. Allah da kullarının kendisine ibadet etmesinden memnun olur; ama bu memnuniyet bir babanın evladından ya da bir padişahın kendisine itaat eden tebaasından memnun olması gibi değildir. İşte bu ilahi memnuniyet kavramını zihinlere yerleştirmek için "memnuniyet-i mukaddese" tabiri kullanılıyor.

Allah'ın bütün mahlûkatının ihtiyaçlarını gidermesinde bir mukaddes lezzeti vardır. Fakat bu lezzet, bizim bir fakiri doyurmaktan aldığımız beşerî lezzete benzemez. İşte bizdeki bu cüzi lezzet ile Allah'ın bir şuunatı olan "lezzet-i mukaddesesini" kıyas yoluyla anlayabiliriz. Bizdeki cüzi muhabbet, cüzi gazap, cüzi memnuniyet gibi vasıflar Yaratıcının mukaddes şuunatının bizim ruhumuzdaki tecelli ve yansımasıdır. İşte bizim hayatımızın Allah'ın şuunatına aynadarlık etmesi bu şekilde oluyor. Aslında bu aynadarlık vazifesini hayatın sahibi olan ruhun kendisi yapmaktadır.

Çünkü hayat, ruhun ilim, irade, görmek, işitmek, konuşmak gibi sıfatlarından birisidir.

Üçüncü vecih aynadarlıkta ise insan hayatı ile Esma-i İlahiye aynadarlık etmektedir. İnsanda Yüce Yaratıcının pek çok ismi tecelli etmektedir. Hakikatte insan bedeni tecessüm etmiş Esma-i İlahiyedir. Hatta bütün kâinat baştan başa, serapa Esma-i İlahinin tecellisidir. Çünkü mütekellim uleması, "Hakiki hakaiki eşya, Esma-i İlahinin tecellisinden ibarettir" demişler.

İnsanın yaratılmasında ilk tecelli eden ismi Mürid ismidir. Çünkü Yaratıcı insanı yaratmadan önce onu yaratmayı irade etmiştir. Sonra Alîm ismi, Hakîm ismi, Kadir ismi tecelli ediyor. Çünkü yaratmayı biliyor, yoktan var etmeye gücü yetiyor ve hikmetle yaratıyor. Gözünü, kulağını, elini, ayağını hikmetle en uygun yere takıyor. İnsanın simasında Cemil ismi, gözlerinde Basîr ismi, kulaklarında Semi ismi, ağız ve midesinde Rezzak ve Rahim ismi, yaratılmasında Bari ve Halık ismi, şekil ve suret vermesinde Musavvir ve Mukaddir ismi, konuşmasında Mütekellim ismi, hayatında Hay ve Muhyi isimleri, ayakta durmasında Kayyum ismi hakeza bu şekilde insanda yetmişten ziyade Esma-i İlahi tecelli etmektedir. İnsandaki güzellik kendisinde tecelli eden bu esmanın güzelliğinden gelmektedir. Bu isimleri insan bedeninden çektiğimiz zaman ortada bir "hiç" kalır.

İnsanın bedeninde daha çok Esma-i İlahi, ruhunda ise sıfat ve şuunatı İlahi tecelli etmektedir. Demek ki insanın bedeni Esma-i İlahiye, ruhu ise Allah'ın sıfat ve şuunatına aynalık etmektedir. Yani insanın dışı Esma-i İlahinin tecellisine mazhar olurken, içi de sıfat ve şuunatının te-

messülüne makes olmaktadır. İşte ruhun gizem ve esrarı burada gizlidir.

Demek ki ruh, Yüce Yaratıcının sıfat ve şuunatıyla birlikte insanın içinde tecelli ve temessülünden ibarettir. Hayat da ruhun bir sıfatı olduğundan, hayatıyla Yüce Yaratıcının sıfat ve şuunatını göstermektedir.

# İnsanın Düşüşü

İnsanı bu âlemde diğer mahlukata üstün kılan mümtaz vasıfları vardır. Yüce Yaratıcı insanı en güzel ve en mükemmel surette yaratmıştır. Yeryüzünde insanı kendisine halife ve muhatap yapıp, birçok nimetleri onun emrine vermiştir. Bu bağlamda dünya ve ahiret hayatını mamur edebilmesi için onu özel yeteneklerle donatmıştır. Bütün bu özellikleriyle insanı diğer mahlukata karşı şerefli ve üstün kılmıştır.

Kendisine neyin zararlı neyin faydalı olabileceğini anlayıp ayırt edebilmesi için ona akıl, zekâ, mantık, göz, kulak gibi zahiri ve batını duygular vermiştir. İyilik ve kötülüğü kavrayıp bunlardan birini seçmesi için özgür bir irade vermiştir.

Göklerin, dağlar ve yerlerin yüklenmekten çekinip aciz kaldıkları bir "emaneti kübra" yükleyerek onu bu dünyaya göndermiştir. Kendisine verilmiş olan nihayetsiz kabiliyet ve istidatlar ile Yaratıcıyı tanıması için onu sıfat, şuunat ve esmasına ayine yapmıştır. İnsan bu emaneti Allah'ın ona ihsan ettiği bütün duyuları, istidat ve kabiliyeti sayesinde taşımaya müstaittir.

İnsan bu dünyada Yüce Yaratıcının ihtimamla ağırladığı, bütün ihtiyaçlarını karşıladığı aziz bir misafiridir. Bu dünya, hatta bütün kâinat adeta onun için yaratılmıştır. Çünkü kâinatın sistemleri ona hizmet edecek şekilde planlanmıştır.

Bu kadar üstün vasıflara sahip olan insana bakıyor-

sunuz, bir minarenin tepesinden baş aşağı düşer gibi bu makamdan tepe takla aşağıların aşağısına, bir insanın düşebileceği en derin çukura yuvarlanıyor.

Bu kadar üstün yetenek ve vasıflara sahip olarak yaratılan bir insan, nasıl oluyor da bu makamdan tepe taklak düşebiliyor? Yani insan nasıl böyle dehşetli bir düşüş yaşayabiliyor? Meleklerden bile üstün bir makamdan, yer yüzünde fitne çıkaran, kan döken kendi hem cinslerinden binlerce, hatta milyonlarca masum insanı acımasızca öldürebilen cani bir canavar hayvan olabiliyor? İşte imtihanın sırrı da tam burada gizli.

Bediüzzaman bir eserinde bu ince sırrı kaderi şöyle özetlemektedir:

"İnsan ahsen-i takvimde yaratıldığı ve ona gayet cami' bir istidat verildiği için, esfel-i sâfilînden tâ âlâ-yı illiyyîne, ferşten tâ Arşa, zerreden tâ şemse kadar dizilmiş olan makamâta, merâtibe, derecâta, derekâta girebilir ve düşebilir bir meydan-ı imtihana atılmış, nihayetsiz sükût ve suuda giden iki yol onun önünde açılmış bir mu'cize-i kudret ve netice-i hilkat ve acube-i san'at olarak şu dünyaya gönderilmiştir."[136]

Aslında bu kadar üstün vasıfları taşıyan, en güzel surette yaratılan insanın kendisine verilen bu kadar değerli emanetin hakkını veremediği, bunu başaramadığı takdirde, "esfeli safilin" denilen aşağıların aşağısına düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu Kuran'da açıkça uyarılmaktadır:

Bu uyarı aşağıdaki ayette açıkça görülmektedir:

(136) Bediüzzaman, S. N., Sözler.

*"Biz insanı en güzel surette yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar hariç; onlar için hazırlanmış ebedi bir mükafat yeri vardır."*[137]

İnsanın kendisine emanet olarak verilen bu kıymettar duyuları, akıl, göz, kulak gibi cihan baha hasseleri yerinde kullanmadığı zaman, emanete hıyanet cezasıyla cezalandırılıp, bir insanın düşebileceği en derin çukur olan "esfeli safiline" düşeceği yukardaki ayette açıkça beyan edilmektedir. Bu özelliğiyle insan, bir yandan en güzel surette yaratılmış olmakla övülürken diğer yandan kendisine yüklenen vazifeleri ifa etmediği taktirde manevi bir düşüş tehlikesiyle de karşı karşıya bulunduğu ihtar edilmektedir. Bu ifade, yaratılış amacına uygun hareket etmeyip en güzel biçimde yaratılmış olmanın şükrünü eda etmeyenlerin cehenneme gideceğini ihtar etmektedir.

Bediüzzaman bu dehşetli hakikati bir eserinde veciz bir şekilde şöyle özetlemektedir:

"İman, insanı insan eder. Belki insanı sultan eder. Öyle ise, insanın vazife-i asliyesi, iman ve duadır. Küfür, insanı gayet âciz bir canavar hayvan eder."[138]

Yüce Yaratıcı insanı, durup dururken o yüksek makamdan alaşağı edip aşağıların aşağısına indirmiyor. İnsan, özgür iradesini kullanarak yaptığı tercihler ile kendi sonunu kendisi hazırlıyor. İnsan kendi özgür iradesi ve yaşantısı ile bu düşüşü kendisi tercih etmektedir. Özgür iradesini kullanıp doğruyu yanlışı, hakkı batılı birbirinden ayırma-

(137) Tin Suresi, Ayet 4-6.
(138) Bediüzzaman, S. N., Yirmi Üçüncü Söz.

dığı, üzerine yüklenen emanetin sorumluluklarını yerine getirmediği için, Yüce Yaratıcı onu o yüce makamdan azledip "esfel-i safilin" denilen aşağıların aşağısına indiriyor. Yoksa Yaratıcı en güzel surette yarattığı insanı durup dururken aşağıların aşağısına indirmez. Kader insanların bir kısmı cennete bir kısmı cehenneme gidecek diye bir taksimat yapmaz.

İnsanlar kendi özgür iradeleriyle yaptıkları tercih ve yaşantılarıyla nereye gideceklerini kendileri belirler. Yaratıcı da kim nereye gitmek istiyorsa onu oraya gönderir. Adil-i Mutlak olan Yüce Yaratıcı kimseye haksızlık ve zulüm etmez. Yüce Yaratıcı sonsuz ilmiyle kimin nereyi tercih edeceğini ve nereye gideceğini bilir.

Yaratıcı kendilerine emanet olarak verilen duyuları yaratılışına uygun olarak kullanmayanların nasıl nefislerine zulmetmiş olacağını aşağıdaki ayette açıkça bildirmektedir:

*"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, onu kaldıramayacaklarından korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zalim ve cahildir."*[139]

İnsan yüklendiği bu emaneti hakkıyla yerine getiremediği, emanete hıyanet ettiği zaman nasıl tepe takla yuvarlanacağını düşünemediği için insan çok cahildir. O emanetin mahiyetini bilmemesi de insanın cehaletine delalet etmektedir. Çünkü o emanet öyle bir mahiyete sahiptir ki basit bir çamurdan yaratılan insanı Yüce Yaratıcıya

(139) Ahzâb Suresi, Ayet 72.

muhatap yapmaktadır. Fakat maalesef bu mahiyet ve hakikati anlayamayan cahil ve zalim insanlar, bir minarenin tepesinden düşer gibi tepe takla insaniyet mertebesinden hayvanların da aşağısında bir çukura yuvarlanmaktadır.

Hatta bir kısım insanlar kendilerine emanet olarak verilen mahiyeti bilemedikleri gibi bazı hususiyetleri kendilerinden zannetmişler, her şeye manayı ismiyle bakmışlar. Bunlardan bir kısmı daha da ileri gitmiş, kendilerinde tecelli eden Yüce Yaratıcının sıfat ve şuunatını kendilerine ait zannedip ilahlık taslamışlardır. Nemrutlar, Firavunlar ve Şeddatlar bu büyük hatanın neticesinde ortaya çıkmıştır.

Her çocuk doğarken insanı kâmil makamına namzet olarak İslam fıtratı üzerinde doğar. Onu sonradan yetiştirme tarzına göre anne babası ve kendi tercihleri bu fıtrattan uzaklaştırır. Farklı yönlere, farklı yollara yönelebilir.

İnsanın içindeki Şemsi Ezelinin tecellisi olan mücerret ruhta kötülük yapma duygusu ve çirkinlik yoktur. Başına ne geliyorsa bir bedene bürünüp insan suretine girdikten sonra geliyor. Bu da imtihanın bir sırrı olsa gerek. Ancak dünyaya imtihan için gönderilen her ruh bu imtihanın gereği olarak hem iyiliğe hem de kötülüğe meyletme istidadına sahip olarak gönderilir.

Kaldı ki insanın dünyada yaratılmasının nedeni aklıyla Yaratıcıyı bulup iman ederek şartlarını yerine getirip Cennete gitmesi içindir. Yoksa insanlar Cehenneme gitmesi için yaratılmamıştır. Bir kısım insanlar özgür iradelerini özgürce kullanarak ısrarla, inatla cehenneme gitmek isterlerse kimseyi suçlamaya hakları yoktur.